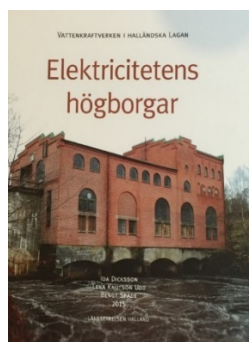

Vårda vattendragens kulturarv

En regional bidragssatsning

i Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar, Gotlands, Blekinge, Skåne,
Hallands och Västra Götalands län

2013–2015

Del I Projektbeskrivning
Del II Länens vårdinsatser

Projektet *Vårda vattendragens kulturarv*, som genomfördes 2013–2015, har finansierats som en *Regional bidragssatsning* genom medel från Riksantikvarieämbetets anslag 7:2, Bidrag till kulturmiljövård. I satsningen har följande län ingått: Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar, Gotlands, Blekinge, Skåne, Hallands och Västra Götalands län.

Projektet är ett direkt resultat av två andra kunskapsprojekt: *Vattenförvaltning och kulturmiljö i Västerhavets vattendistrikt (VaKul)* och *Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt*. Sedan mitten av 2013 har projekten gemensam styrgrupp och arbetsgrupp.

Rapporten har sammanställts av Ann-Katrin Larsson, Länsstyrelsen i Västra Götalands län, utifrån uppgifter från medverkande länsstyrelser. Projektbeskrivning har upprättats av Coco Dederling, Länsstyrelsen Kalmar län.

I arbetsgruppen ingick följande; Magnus Reuter Dahl, Länsstyrelsen Östergötland, Anders Kraft, Länsstyrelsen Jönköping, Markus Boxe, Länsstyrelsen Kronoberg, Coco Dederling, Länsstyrelsen Kalmar, Katarina Amér, Länsstyrelsen Gotland, Karl-Oskar Erlandsson, Länsstyrelsen Blekinge, Thomas Romberg, Länsstyrelsen Skåne, Kristofer Sjö, 2013 – 2014, Jessica Jönsson och Niklas Greve 2015, samtliga Länsstyrelsen Halland, Jan Magnusson våren 2013, Anna Rodin, 2013 och Ann-Katrin Larsson, maj 2013-2015 Länsstyrelsen Västra Götaland.

Arbetsgrupp och styrgrupp har fått möjlighet att lämna synpunkter på innehållet i rapporten.

Rapporten ingår i Länsstyrelsen i Västra Götalands län rapportserie, rapport: 2018:15. ISSN: 1403-168X. Dnr: 436-20842-2013.

Rapporten är uppdelad i tre delar.

Denna rapportdel, innehåller Del I projektbeskrivning och Del II länens vårdinsatser.

Del III som utgör en separat rapportdel med samma rapport nr innehåller informationsfolder och faktablad.

Se www.lansstyrelsen.se/vastragotaland under Publikationer/Rapporter. Rapporten finns också på www.vardavattendragen.se

Omslag:

Överst till höger: Häfla hammarsmedja, Häfla övre bruk, Finspångs kommun.

Foto: Länsstyrelsen Östergötland.

Överst mitten: Ängslador på Färjans ö, Värnamo kommun. Foto: Anders Kraft.

Överst till vänster: Stocke kvarn, Växjö kommun. Foto: Länsstyrelsen Kronoberg.

Mitten till höger: Haddarps kvarn, Hultsfreds kommun. Illustration: Niklas Johansson.

Mitten, mitten: Vattenkvarnen vid Hammars, Gotland. Foto: Susanne Hallander.

Mitten till höger: Stora Årsjömåla såg och kvarn, Ronneby kommun. Foto: Iwar Wenster.

Underst till höger: Gräsma kvarn, Kristianstads kommun. Foto: Helen Stalin Åkesson.

Underst mitten: Bok om Lagans kraftverk, Länsstyrelsen Halland och Statkraft.

Underst till vänster: Brokvarn, Öxabäck, Marks kommun. Foto: Karin Lundberg.

Innehåll

Sammanfattning	5
Vårda vattendragens kulturarv. Rapport del I	6
Inledning och bakgrund	6
Styrgrupp och arbetsgrupp	8
Planerade insatser	9
Hur gick det med den regionala satsningen? Vad blev resultatet?	12
Informationsmaterial, ekonomi	12
Informationsfolder/broschyr	13
Faktablad	14
Faktablad för handläggare	16
Hemsida/webb	17
PowerPoints	17
Samverkan och samordning	18
Slutseminarium 2015	20
Annan finansiering än 7:2 medel?	
Vad innebär det nya landsbygdsprogrammet?	21
Byggnaden som källmaterial –	
Några exempel på renovering av vattenmaskiner	23
Slutdiskussion och utvärdering	25
Effekter	26
Vårdåtgärder i länen. Rapport del II	28
Något om oppmuntransbidrag	29
E. Östergötlands län	30
F. Jönköpings län	33
G. Kronobergs län	37
H. Kalmar län	41
I. Gotlands län	47
K. Blekinge län	53
M. Skåne län	58
N. Hallands län	60
O. Västra Götalands län	64

Bilaga 1	70
Förteckning över rapporter och andra produkter som tagits fram i södra Sverige inom projekten Vattenförvaltning och kulturmiljö i Västerhavets vattendistrikt (VaKul) och Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt som pågick under åren 2010–2016.	70
Paraplyprojekten	70
Övergripande	70
Enbart Södra Östersjöns vattendistrikt.....	71
Enbart Västerhavets vattendisrikt.....	71
Rapporter och dylikt läns gemensamma aktiviteter.....	72
Rapporter delprojekt 2 / etapp II	73
Kulturmiljö – vattenförvaltning Södra Östersjöns vattendistrikt	73
Vattenförvaltning och Kultumiljö (VaKul) Västerhavets vattendistrikt	74
Nya kunskapsunderlag delprojekt 3/ etapp III, redovisade per län.....	74
Östergötlands län.....	74
Jönköpings län	75
Gotlands län.....	75
Skåne, Blekinge och Kronobergs län	76
Kalmar län	77
Hallands län	79
Västra Götalands län.....	79
Värmlands län	80
Örebro län	81

Sammanfattning

Vårda vattendragens kulturarv var en Regional bidragssatsning som syftade till att bygga vidare på de kunskapsprojekt som länsstyrelserna i södra Sverige har bedrivit: *Vattenförvaltning och kulturmiljö i Västerhavets vattendistrikt* (VaKul) och *Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt*. Genom att utveckla samarbetet till att även omfatta praktiska informations- och vårdåtgärder i kulturmiljöer vid sjöar och vattendrag kunde befintliga nätverk och resultat från kunskapsprojekten tas tillvara. Nio av länen deltog i alla tre projekten.

Vårda vattendragens kulturarv är även helt i linje med bland annat regeringens ökade betoning på åtgärdsarbete för att nå miljömålen, i detta fall främst Levande sjöar och vattendrag och God bebyggd miljö. Vattenfrågorna är också högaktuella på många sätt, inte minst genom genomförandet av EU:s vattendirektiv för en bättre vattenkvalitet.

Vattnet och dess kraft i sjöar och vattendrag har haft stor betydelse för människor och samhällsutvecklingen från stenåldern fram till idag. Detta speglas också genom att vattendragens kulturmiljöer ofta väcker ett stort lokalt intresse och engagemang när åtgärder av olika slag ska genomföras. Ändå har de vattenanknutna kulturmiljöerna tidigare endast i mycket begränsad omfattning fått del av det statliga kulturmiljöanslaget. Med medel från Riksantikvarieämbetet har nio län i södra Sverige genomfört detta projekt som en *Regionala satsning*. Inom projektet *Vårda vattendragens kulturarv* har ett gemensamt informations- och kunskapsmaterial tagits fram och vårdåtgärder genomförts som annars inte varit möjliga. Cirka en miljon kronor har gått till länens arbete med att producera informationsmaterialet. Drygt åtta miljoner kronor har gått till länens vårdinsatser därtill kommer, andra bidrag, samt egna medel och arbetsinsatser som troligen är av samma omfattning.

Förutom själva vårdinsatserna, som är imponerande på många sätt och visar på en bredd från skyltning, åtgärdsprogram, filmer, böcker och renovering av byggnader, broar och anläggningar finns också informationsfolder, faktablad och PowerPoints. Dessa kan användas vid information av olika slag och kan enkelt spridas till föreningar, fastighetsägare, kommuner, museer och intresseorganisationer. Ett bra hjälpmedel och stöd i det fortsatta arbetet med att värna och vårda vattendragens kulturarv. Denna rapport innehåller en kortfattad beskrivning av projektet, del I, och en katalog, del II, över de vårdåtgärder som länen genomfört under de år som projektet pågått. I rapportens fristående del III har informationsfoldern och alla faktablad som tagits fram inom projektet samlats i en publikation.

Folder och faktablad finns också på www.vardavattendragen.se. Materialet är fritt att använda och sprida vid det fortsatta arbetet med att ta hand om och *Vårda vattendragens kulturarv*.

Vårda vattendragens kulturarv. Rapport del I

Inledning och bakgrund

Vårda vattendragens kulturarv - ett treårigt projekt som genomfördes med medel från Riksantikvarieämbetets kulturmiljöanslag som en så kallad *Regional satsning*. Projektet bedrevs av nio län i södra Sverige; Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar, Gotlands, Blekinge, Skåne, Hallands och Västra Götalands län.

Projektet är en avknoppning av två kunskapsuppbyggnadsprojekt: *Vattenförvaltning och kulturmiljö i Västerhavets vattendistrikt* (VaKul) och *Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt* som pågick mellan åren 2010–2016. De tre projekten har haft samma styrgrupp och delvis samma arbetsgrupp.

I samband med att de båda kunskapsprojekten påbörjade arbetet med att sammanställa och analysera befintliga kunskapsunderlag framkom att det fanns ett stort behov av vård- och informationsåtgärder. I flera län sammanställdes listor på anläggningar med vårdbehov. Samtidigt hade också behovet av ett gemensamt och övergripande informationsmaterial uppmärksamrats.

Från år 2013 förändrade Riksantikvarieämbetet sitt arbetssätt vid fördelning av kulturmiljöanslaget till länsstyrelserna. Fördelningen till länen skulle nu ske enligt upprättade planer i treårscykler. Tilldelningen till respektive län bestod av tre delar – en årlig ram, en planeringsram och en tilläggsram. I tilläggsramen gavs utrymme för så kallade regionala satsningar. Ett av flera kriterier för att få del av satsning var bland annat samverkan mellan länen.

Samverkan fanns redan mellan länen i södra Sverige, genom de båda kunskapsprojekten i Södra Östersjöns och i Västerhavets vattendistrikt. En gemensam projektplan togs fram av Coco Dederling, Länsstyrelsen i Kalmar län och det nya projektet blev en avknoppning till de båda kunskapsprojekten. De länsstyrelser som var intresserade av att delta i ett utökat samarbete i projektet *Vårda vattendragens kulturarv* kunde själva med stöd av projektplanen ansöka om bidrag hos Riksantikvarieämbetet.

Ur projektplanen

Länsstyrelserna i Västerhavets vattendistrikt och i Södra Östersjöns vattendistrikt har genom kunskapsuppbyggnadsprojekten VaKul – *Vattenförvaltning och kulturmiljö i Västerhavets vattendistrikt* och *Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt* under åren 2010–2014 etablerat ett givande samarbete och erfarenhetsutbyte beträffande kulturmiljöer vid sjöar och vattendrag. Det har

även utvecklats en ökad samverkan mellan vatten-, natur-, fiske- och kulturmiljövården genom projekten.

Vårda vattendragens kulturarv syftar till att bygga vidare på kunskapsprojekten genom att utveckla samarbetet till att också omfatta informations- och vårdåtgärder i kulturmiljöer vid sjöar och vattendrag. På så vis kan befintliga nätverk användas och hittills vunna resultat av kunskapsprojekten tas tillvara. Projektet ligger i linje med bland annat regeringens ökade betoning på åtgärdsarbete för att nå miljömålen, i detta fall främst Levande sjöar och vattendrag och God bebyggd miljö. Vattenfrågorna är högaktuella på många sätt, inte minst genom genomförandet av EU:s vattendirektiv.

Uppbyggnaden av vattenråd ger nya lokala kontaktytor även för kulturmiljövården, där vår medverkan efterfrågas alltmer. Vattendragens kulturmiljöer väcker ett stort lokalt engagemang och speglar vattnets stora betydelse för samhällsutvecklingen och kulturhistorien över tid.

EXEMPEL PÅ BERÖRDA MÅL

Målet med EU:s ramdirektiv för vatten är att alla vatten ska ha god status 2015.

Miljökvalitetsmålet Levande sjöar och vattendrag innebär att "Sjöar och vattendrag ska vara ekologiskt hållbara och deras variationsrika livsmiljöer ska bevaras. Naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljövården samt landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion ska bevaras, samtidigt som förutsättningar för friluftsliv värnas."

De nationella målen för kulturmiljöarbetet anger bland annat "ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas".

De länsstyrelser som deltog i projektet beviljades medel från Riksantikvarieämbetet utifrån respektive läns ansökan. Länen erhöll separata beslut under rubriken *Vårda vattendragens kulturarv* och fördelningen till respektive län framgår av tabellen nedan. Totalt erhöll projektet 9 325 000 kronor fördelade på tre år.

Fördelade medel till Regional satsningar		2013	2014	2015	SUMMA tkr
Östergötland	Vårda vattendragens kulturarv	375	375	375	1125
Jönköping	Vårda vattendragens kulturarv	375	375	375	1125
Kronoberg	Vårda vattendragens kulturarv	250	250	250	750
Kalmar	Vårda vattendragens kulturarv	375	375	375	1125
Gotland	Vårda vattendragens kulturarv	250	250	375	875
Blekinge	Vårda vattendragens kulturarv	300	300	375	975
Skåne	Vårda vattendragens kulturarv	250	250	375	875
Halland	Vårda vattendragens kulturarv	375	375	375	1125
Västra Götaland	Vårda vattendragens kulturarv	450	450	450	1350
TOTALT		3000	3000	3325	9325

Styrgrupp och arbetsgrupp

Till projektet kopplades en styrgrupp och arbetsgrupp. Styrgruppen som var tvärsektoriell, fanns redan och utgjordes av samma representanter som ingick i de båda kunskapsprojektens styrgrupp. I december 2015 hade den följande sammansättning; ordförande vattenvårdsdirektör Irene Bohman/Vattenmyndigheten i Södra Östersjöns vattendistrikt, länsråd Ingrid Lovén, Länsstyrelsen Blekinge, miljövårdsdirektör Ola Broberg, Länsstyrelsen Jönköping, länsantikvarie Thomas Romberg, Länsstyrelsen Skåne, länsantikvarie Lars Jacobzon, Länsstyrelsen Västra Götaland, samt Vattenvårdsdirektör Hanna Tornevall, Västerhavets vattendistrikt.

Projektledare

Kristofer Sjöo 2013–2014
Ann-Katrin Larsson 2015

Arbetsgrupp

De som jobbar mer operativt inom projektet på resp. länsstyrelse

Styrgrupp (maj 2013–2015)

- Vattenvårdsdirektör Irene Bohman, ordförande
- Länsråd Ingrid Lovén
- Miljövårdsdirektör Ola Broberg
- Länsantikvarie Thomas Romberg
- Länsantikvarie Lars Jacobzon
- Vattenvårdsdirektör Hanna Tornevall

Projektledare under tiden 2013 - 2014 var Kristofer Sjöo på Länsstyrelsen i Hallands län och från 2015 Ann-Katrin Larsson Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

I arbetsgruppen som också delvis var den samma som i de båda kunskapsprojekten ingick följande; Magnus Reuterdaahl Länsstyrelsen Östergötland, Anders Kraft Länsstyrelsen Jönköping, Markus Boxe Länsstyrelsen Kronoberg, Coco Dederling Länsstyrelsen Kalmar, Katarina Amér Länsstyrelsen Gotland, Karl-Oskar Erlandsson Länsstyrelsen Blekinge, Thomas Romberg, Länsstyrelsen Skåne, Kristofer Sjöo 2013 – 2014, Jessica Jönsson och Niklas Greve 2015 vid Länsstyrelsen Halland samt Jan Magnusson våren 2013, Anna Rodin 2013 och Ann-Katrin Larsson maj 2013-2015 vid Länsstyrelsen Västra Götaland.

Planerade insatser

De insatser som planerades under treårsperioden delades in i tre teman: information och rådgivning, vårdåtgärder, samverkan och samordning.

1. Information och rådgivning

Det saknades ett bra och grundläggande informationsmaterial om sjöar och vattendrags kulturhistoriska betydelse och typiska kulturmiljöer samt praktiska tips på hur dessa kan värnas, bevaras, brukas och utvecklas. Det fanns inget material *att sätta i handen* på fastighetsägare, föreningar och kommuner när länsstyrelsens kulturmiljövårdare var ute i olika sammanhang.

Inom projektet skulle därför ett sådant generellt informationsmaterial tas fram, i form av en fyllig broschyr eller ett antal separata tematiska informationsblad. Ett material att användas i många olika sammanhang i syfte att öka kunskapen och intresset för att ta hänsyn till, vårda och utveckla det vattenanknutna kulturarvet.

Powerpointpresentationer

Det fanns också behov av ett grundläggande informationsmaterial som gemensamma powerpointpresentationer vilka kan användas vid föredrag och annan information. Ett gemensamt grundmaterial som kan anpassas utifrån länens egna behov.

Både informationsbroschyr och mall för powerpointpresentationer skulle tas fram det första året (2013) så att de kunde användas under resterande projektperiod. Tanken var också att andra län än de som medverkade i treårssatsningen skulle kunna använda informationsmaterialet.

2. Praktiska vårdåtgärder för sjöar och vattendrags bebyggelse, lämningar och landskap

Praktiska vårdåtgärder d.v.s. möjlighet att bevilja bidrag och stödja vård, restaurering och skyltning av vattendragens karaktäristiska bebyggelse, lämningar, miljöer och landskap ingick också i den regionala satsningen.

Åtgärder som kunde ingå var exempelvis byggnadsvård i kvarn- eller bruksmiljöer, restaurering av byk- eller madhus, framröjning och skyltning av fiske- eller flottningsanläggningar eller att skylta och vårda kulturmiljöer vid vatten där vandringsleder finns eller anläggs.

Som en grund för de praktiska vårdåtgärderna skulle enligt planen medverkande länsstyrelser under första halvåret 2013 ta fram enkla och läns-specifika åtgärds kataloger. Katalogerna baserades bland annat på de kunskaps sammanställningar som gjorts i de båda vattendistrikten samt erfarenheter av hittills genomfört fältarbete. Vårdåtgärder, för kulturmiljöer som är typiska för ett län, kan utgöra så kallade ansvarsmiljöer, eller de kan också numera vara sällsynta ur ett vattendistriktsperspektiv och då särskilt ha pekats ut för prioritering av åtgärder.

3. Samverkan och samordning genom möten och seminarium

Inom ramen för kunskapsprojektet i Södra Östersjöns och i Västerhavets vattendistrikt har samverkan, kunskaps- och erfarenhetsutbyte mellan länen varit mycket uppskattat. Det var även en ledstjärna för detta projekt. Insatser för planering, avstämning och erfarenhetsutbyte skulle genomföras regelbundet under treårsperioden och ett till två möten per år förslagsvis via så kallade onlinemöten.

Mot slutet av treårsperioden planerades ett avslutande seminarium.

Effekter

Effekterna skulle vara fler vårdade och skyltade kulturmiljöer vid vattendragen, samt ett ökat intresse för och kunskap om vattenanknutna kulturmiljöer bland medborgarna. Dessutom skulle samarbetet mellan länen och mellan sektorer utvecklas, och samordningsvinster med pågående kunskapsprojekt och natur-/vattenvårdsprojekt bättre tas tillvara.

Tidplan för projektet.

2013	2014	2015
Framtagande av läns- gemensamt informations- material i form broschyr och powerpointpresenta- tioner.		
Varje län tar fram en en- kel länsvis åtgärdskata- log, baserad på bl.a. tidi- gare kunskapssamman- ställningar per huvudav- rinningsområde (HARO) /vattendistrikt. Vårdåtgärder för kultur- miljöer som är typiska för ett län, utgör s.k. an- svarsmiljöer, eller är säll- synta ur ett vatten- distriktsperspektiv kom- mer särskilt att pekas ut.		
Någon eller några prak- tiska vårdinsatser inkl. ev. skyltning per län.	Fortsatta vårdåtgärder enl. länsvisa åtgärdska- taloger där varje länssty- relse själva prioriterar insatserna.	Fortsatta vårdåtgärder enl. länsvisa åtgärdskata- loger där varje länssty- relse själva prioriterar in- satserna.
		Gemensamt avslutande seminarium. Gemensam resultatredo- visning och utvärdering i form av rapport.
Föreläsningar, rådgivning etc. i samband med vattendragsvandringar o. dyl. där bl.a. det länsgemensamma informationsmaterialet kommer att behövas och an- vändas.		
Årligen genomförs 1–2 möten mellan länsstyrelserna som medverkar i den re- gionala satsningen i syfte att planera och dra nytta av varandras erfarenheter och kunskaper.		

Hur gick det med den regionala satsningen? Vad blev resultatet?

Ingen direkt utvärdering har gjorts av själva projektet *Vårda vattendagens kulturarv* förutom de frågor som togs upp och besvarades vid slutseminariet i nov 2015, se sid. 20 f.f.s. Men det finns ett resultat i form av informationsmaterial av olika slag, många vårdade och omhändertagna kulturmiljöer och anläggningar runt om i länen samt en presentation på webben.

Denna rapport är ett försök att sammanställa något av vad som genomförts och också göra en del av materialet tillgängligt. Rapporten har delats upp i tre olika delar.

Del I innehåller beskrivningen av själva projektet och dess genomförande.

I del II redovisar de olika länsstyrelserna vad länen satsat på inom projektet med avseende på vård- och informationsåtgärder av olika slag. En informativ och spännande läsning som visar ett tvärsnitt av de kulturmiljöer vid vatten som finns runt om i länen. Bidraget utgör enbart en mindre del av nedlagda resurser och ofta finns medfinansiering i form av andra bidrag eller stöd och dit kan också eget arbete inräknas. Här visas också exempel på vad som kan åstadkommas genom t.ex. ett mindre bidrag för att en anläggning ska tas tillvara, renoveras och kanske fortsatt kunna brukas.

Som extra bonus har en bilaga lagts till med en förteckning över rapporter m.m. som tagits fram inom de båda paraplyprojekten.

Del III är en separat del. Här har texten till informationsfoldern och alla faktablad som tagits fram inom projektet samlats i en egen ”rapportdel”. På så sätt hålls materialet ihop och kan användas som information och vid utbildningar av olika slag som avser kulturmiljöer vid vatten.

Informationsmaterial, ekonomi

Projektet *Vårda vattendragens kulturarv* finansierades som en Regional satsning via Kulturmiljöanslaget 7:2 och bidraget fördelades av Riksantikvarieämbetet till de nio län som deltog i projektet.

Totalt fick länen 9 325 000 kronor under tre år. Under 2013 avsattes av dessa medel 938 000 kronor för gemensamma insatser och för gemensamma kostnader. En sammanställning över länens olika uppdrag togs fram och kostnaderna fördelades mellan länen. Där ingick arvode till projektledning, författare, layout, illustratör samt kostnader för tryckning av folder och webbplats.

De län som utförde uppgifter eller arbete inom projektet fick ett ekonomiskt tillskott och de län som gjorde mindre arbetsinsatser fick betala till de andra

länen. Projektledaren under de två första åren, Kristofer Sjöo, stod för huvudinsatsen vad gäller planering och ekonomi. Det sista året, då Kristofer bytte arbetsgivare, tog Ann-Katrin Larsson över som projektledare. Arbetet med att ta fram det länsgemensamma informationsmaterialet som folder, faktablad och hemsida administrerades av projektledarna. Texter till faktablad och informationsfolder m.m. som togs fram inom projektet granskades av arbetsgruppen.

Material och ekonomi har stämts av med styrgrupp och projektets arbetsgrupp genom regelbundna onlinemöten.

Informationsfolder/broschyr

En av anledningarna till projektet var att det saknades informationsmaterial om kulturmiljöer vid sjöar och vattendrag, en folder som kunde lämnas ut till fastighetsägare, föreningar med flera. Enligt planeringen skulle en sådan tas fram under det första året. Arbetet blev dock försenat och den tryckta foldern skickades ut i juni 2015. Faktabladen färdigställdes under hösten samma år.

Informationsfoldern med illustrativa bilder innehåller en sammanfattande beskrivning över vilka kulturvärden som finns vid sjöar och vattendrag. Den är tvåsidig och tryckt i A2 format och kan vikas ner till A4 format.

När den viks upp blir foldern en fin plansch som kan sättas upp på väggen och som ger en översikt av vilka kulturmiljöer och företeelser som finns vid sjöar och vattendrag. Den ger också en inblick i hur viktigt vattnet är och alltid har varit för människan, för var vi bosätter oss, vår kraftförsörjning och kommunikationer, men vattnet har också använts för rekreation. På planschen visas exempel som boplatser och bebyggelse av olika slag, broar och vadvägar, fiske, flottning och folktröskor med flera. Exemplen är trevligt illustrerade av illustratör Niklas Johansson. För layout svarar Ida Edgren, Länsstyrelsen i Västra Götalands län. Texten på insidan av foldern, som beskriver vad som framgår av planschen, har i huvudsak tagits fram av Coco Dederling och Katarina Amér.

Informationsfoldern är tryckt i 15 000 exemplar och upplagan är fördelad till länen efter önskemål. Det finns en överupplaga på Länsstyrelsen i Västra Götaland län som det går att rekvirera från vid behov.

Foldern finns också på webben och kan beställas från de länsstyrelser som deltog i projektet. Den finns också i denna rapport del III.

*Informationsfolder/broschyr med illustrationer av Niklas Johansson.
Text och övrig information finns på baksidan.*

Faktablad

Förutom informationsfoldern som gav en övergripande inblick i de kulturvärden som finns vid sjöar och vattendrag fanns dessutom ett behov av fördjupade beskrivningar över olika viktiga företeelser. Detta löstes genom ett antal faktablad. Dessa kan också kopplas till de kulturmiljöer som informationsfoldern lyfter fram. En prioritering gjordes av vilka faktablad som var viktigast och arbetsuppgifterna fördelades i länen utifrån kompetens och resurser. Inom projektet har totalt elva faktablad tagit fram. De behandlar olika teman som:

Vattenkraftens betydelse. Vattendrivna kvarnar, Vattendrivna sågar, Kommunikation och transport – inre vattenvägar, Flottnings, Broar och vadställen, Fiske i äldre tider, Elektriska vattenkraftverk, Ängslador & madängar, Diken och dikningar, Tvätt och byk.

Texterna har skrivits av Anna Rodin, Anders Kraft, Kristofer Sjö, Petra Stråkendal och Coco Dederling. För textmallar svarade Kristofer Sjö och för layout informationsenheten på Länsstyrelsen i Västra Götaland genom Amelie Wintzell.

Bladen följer samma mall och innehåller en beskrivning av vattnets betydelse, några exempel från länen samt en historik. Dessutom finns en sida med råd och tips om att vårda och bevara. Faktabladen och en mall till dessa finns på länsstyrelsens gemensamma lagringsyta på T för internt bruk.

Faktabladet är tillgängliga för alla och finns på webben där de kan skrivas ut både i A4 och A3 format. Alla faktablad finns i denna rapport del III.

Elva faktablad på olika teman har tagits fram inom projektet.

De finns på: www.vardavattendragen.se

Vattenkraftens betydelse

Utöver dess värde som energikälla innebär det följande vattenkraft för en stor utvecklingspotential som är viktig för att kunna utnyttja vattenkraftens värde. Vattenkraften har haft en stor betydelse som energikälla och utgör för närvarande den största delen av Sveriges totala energiproduktion.

Vattenkraftens betydelse som energikälla har varit stor sedan länge. Det är en förnybar energikälla som inte utsläpper växthusgas och som inte förbrukar bränsle. Vattenkraften är också en viktig del av Sveriges energisystem och har en stor betydelse för den svenska energisäkerheten.

Vattendrivna kvarnar

Vattendrivna kvarnar har funnits i Sverige sedan långt in i tiden. De har varit viktiga för den svenska energiproduktionen och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet.

De vattendrivna kvarnarna har varit en viktig del av Sveriges energisystem och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet. De har varit viktiga för den svenska energiproduktionen och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet.

Vattendrivna sågar

Vattendrivna sågar har varit en viktig del av Sveriges energisystem och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet. De har varit viktiga för den svenska energiproduktionen och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet.

De vattendrivna sågarna har varit en viktig del av Sveriges energisystem och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet. De har varit viktiga för den svenska energiproduktionen och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet.

Kommunikation och transport - inre vattenvägar

Vattendrivna kvarnar har varit en viktig del av Sveriges energisystem och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet. De har varit viktiga för den svenska energiproduktionen och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet.

De vattendrivna kvarnarna har varit en viktig del av Sveriges energisystem och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet. De har varit viktiga för den svenska energiproduktionen och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet.

Flottning

Många tror kanske att flottning endast har förekommit i Sverige. Det är dock inte riktigt så. Flottning har varit en viktig del av Sveriges energisystem och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet.

Flottning har varit en viktig del av Sveriges energisystem och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet. Det har varit en viktig del av Sveriges energisystem och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet.

Broar och vadställen

Broar och vadställen har varit en viktig del av Sveriges energisystem och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet. De har varit viktiga för den svenska energiproduktionen och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet.

Broar och vadställen har varit en viktig del av Sveriges energisystem och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet. De har varit viktiga för den svenska energiproduktionen och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet.

Fiske i äldre tider

Fiske i äldre tider har varit en viktig del av Sveriges energisystem och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet. De har varit viktiga för den svenska energiproduktionen och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet.

Fiske i äldre tider har varit en viktig del av Sveriges energisystem och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet. De har varit viktiga för den svenska energiproduktionen och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet.

Elektriska vattenkraftverk

Elektriska vattenkraftverk har varit en viktig del av Sveriges energisystem och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet. De har varit viktiga för den svenska energiproduktionen och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet.

Elektriska vattenkraftverk har varit en viktig del av Sveriges energisystem och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet. De har varit viktiga för den svenska energiproduktionen och har också haft en stor betydelse för den svenska kulturarvet.

Faktablad för handläggare

Kunskap om vilka kulturmiljövården som finns ger förutsättningar för att dessa ska kunna tas tillvara. Men om rutiner för samverkan och samråd mellan olika sakintressen saknas skapas lätt konflikter. Det behövs exempel på hur hänsyn till kulturvärden kan tas och också på vikten av att dessa krav på hänsyn inte kommer in för sent i ärendeprocessen. Tidiga samråd är viktiga men också goda exempel på hur vattenvårdsåtgärder som berör kulturvärden kan genomföras.

Inom projektet har också ett faktablad tagits fram som vänder sig till handläggare på länsstyrelse, kommun med flera. I faktabladet beskrivs de övergripande målen samt något om lagstiftningen som kulturmiljölagen och miljöbalken.

I faktabladet visas några exempel på åtgärder vid vattendrag, samt en beskrivning över de beröringspunkter som finns mellan kulturmiljö-, vatten-, fiske- och naturvård och något om de konflikter som finns. Här ges också några goda exempel på synergieffekter som kan fås om åtgärder görs i dialog mellan olika intressen.

Tre grundläggande förutsättningar för bra samverkan har lyfts fram:

- Likvärdiga kunskapsunderlag, kunskap om vatten-, fiske, natur- och kulturmiljövården.
- Likvärdiga möjligheter att medverka i arbetet; till exempel i form av tid eller andra resurser.
- Tvärssektoriella utbildningar och arbetsätt.

Dessutom finns tio tips för hänsyn till kulturmiljövärden och bättre samverkan vid vatten:

1. Samråd med sakkunniga inom kulturmiljö i tidigt skede.
2. Formalisera samverkansprocessen.
3. Kunskap om kulturmiljövärden.
4. Varje ärende är unikt.
5. Dokumentation och kompensationsåtgärder.
6. Information och kommunikation.
7. Bli varandras ambassadörer bland annat genom utbildning.
8. Gemensamma fältbesök och gemensamma projekt.
9. Avsätta tid och resurser för varandras medverkan.
10. Se möjligheter – inte hinder!

Läs mer i faktabladet som finns på webben och i denna rapport, se separat del III. Det finns också på länsstyrelsernas gemensamma lagringsplats T.

Hemsida/webb

Faktablad och informationsfolder finns digitalt på projektets hemsida: www.vardavattendragen.se Materialet är tillgängligt för alla och kan skrivas ut i olika format.

PowerPoints

För många kulturmiljöhandläggare var behovet stort av ett gemensamt informationsmaterial om kulturhistoriska värden vid sjöar och vattendrag. Behovet hör framför allt samman med kraven på moderna miljötillstånd, den ökade takten på tillsyn och på biotopvårdande åtgärder vid sjöar vattendrag för att uppfylla EU:s vattendirektiv.

Tre gemensamma PowerPoints har tagits fram inom projektet av Coco De-dering, Länsstyrelsen Kalmar län. Dessa kan användas som förlaga och inspiration vid föredrag och andra informationsinsatser. Länen kan efter behov komplettera med eget material till exempel med bilder från de anläggningar som renoverats under åren. De finns på länsstyrelsernas gemensamma lagringsyta T.

PowerPoints som förlaga eller inspiration för egna föredrag har tagits fram inom projektet.

Samverkan och samordning

Kopplingen till de båda kunskapsprojekten *Vattenförvaltning och kulturmiljö i Västerhavets vattendistrikt (VaKul)* och *Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt* har under hela projekttiden varit stark. Nio av de elva län som ingick i båda kunskapsprojekten ingick i *Vårda vattendragens kulturarv*.

Både styrgruppen och delar av arbetsgruppen sammanföll med de båda paraplyprojekten och därför kunde framför allt styrgruppsmöten, utbildningar, fältbesök genomföras effektivt och samtidigt med kunskapsprojektens möten och sammankomster. Mer information om paraplyprojekten och länens arbeten med att ta fram nya kunskapsunderlag, samt att förbättra samverkan mellan län och sakområden finns på webben på respektive länsstyrelses hemsida.

Mer information om kunskapsprojekten finns på vattenmyndigheternas webb under *Så arbetar vi*. Där finns rapporter och annan information samlade. Här beskrivs också det utvecklade samarbete som uppstått mellan länen, mellan olika sektorer och de samordningsvinster som gjorts med pågående kunskapsprojekt.

<http://www.vattenmyndigheterna.se/Sv/sa-har-arbetar-vi/vara-projekt/Sidor/kulturmiljo-och-vattenforvaltning.aspx>

<http://www.vattenmyndigheterna.se/Sv/vattendistrikt-sverige/vasterhavet/projekt/Sidor/vattenanknuten-kulturmiljo.aspx>

En förteckning över de rapporter och publikationer som tagits fram inom projekten har lagts med som bilaga i denna rapport. (Bilaga 1, sid 69 ff.)

Projektet har haft en väl fungerande styrgrupp och arbetsgrupp och ett nära samarbete med de två kunskapsprojekten *Vattenförvaltning och kulturmiljö i Västerhavets vattendistrikt* (VaKul) och *Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns*. Arbetsgruppen för *Vårda vattendragens kulturarv* hade i perioder ett tätare samarbete framför allt vad gällde utformning av text, illustrationer och layout till informationsfolder och faktablad.

Slutseminarium 2015

I samband med att projektet *Vårda vattendragens kulturarv* avslutades genomfördes den 18 november 2015 ett slutseminarium i Alvesta. Seminariet var en gemensam aktivitet och inbjudna var alla som deltagit i projektet på olika sätt, samt handläggare på länsstyrelserna som arbetar med kulturmiljöfrågor.

Förutom att resultatet presenterades diskuterades även frågan om en eventuell fortsättning, spridning av materialet samt annan finansiering.

Slutseminariet byggde i huvudsak på presentationer av vilka vård- och informationsinsatser som länen genomfört med målet att redovisa vad som gjorts inom projektet.

Några frågor som skulle besvaras under dagen var;

Har vi nått målet?

Har vi genomfört de planerade insatserna?

Nådde vi ända fram?

Hur går vi vidare?

Det kunde konstateras att de insatser som skulle genomföras inom projektet i stort sett hade genomförts. Informationsmaterialet som skulle tas fram under första året blev dock försenat och blev klart först år tre.

Nio län har i samarbete tagit fram ett gemensamt informationsmaterial om kulturmiljöer vid vattendrag.

- ✓ Tryckt broschyr
- ✓ Ett tiotal faktablad
- ✓ Powerpoints
- ✓ Bidragssatsning

Och en gemensam hemsida
www.vardavattendragen.se

Av de insatser som planerades: som information och rådgivning har en broschyr och 11 + 1 faktablad tagits fram. Dessutom finns tre PowerPoints som underlag och inspiration för föredrag i det egna länet. En hemsida har tagits fram där broschyr, faktablad och annan information presenteras.

www.vardavattendragen.se

De vårdåtgärder som genomförts i länen har varit av olika karaktär. Både större och mindre åtgärder har beviljats bidrag, såsom omfattande renoveringar, takomläggning, röjning samt till och med medfinansiering i film. I Skåne har till exempel bidrag beviljats till en film om *ängavattning*. En företeelse där Skåne har ett särskilt uppdrag inom sydlänen.

Under de tre år som projektet pågått har länen deltagit i möten och i seminarier som samordnats med de båda kunskapsprojekten *Kulturmiljöer och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt* och *Vattenförvaltning och kulturmiljö i Västerhavets vattendistrikt*, VaKul. De båda sistnämnda projekten ingår i ett samarbete mellan 11 län, där också Värmlands och Örebro län ingår. De tre projekten har från mitten av 2013 en gemensam styrgrupp och delvis också en gemensam arbetsgrupp.

Frågan om fortsatt samarbete och samverkan kring information och bidrag efter det att projektet avslutats togs upp. Här kunde konstateras att projektet har nått målet och genomfört planerade insatser så långt det är möjligt.

Många goda förslag på framför allt nya faktablad och informationsinsatser föreslogs, men efter diskussion fastställdes att projektet *Vårda vattendragens kulturarv* skulle avslutas och slutredovisas. Det material som finns är tillgängligt och kan användas av alla län i hela landet. Mallar m.m. ska göras tillgängliga om något län vill ta fram fler faktablad eller annat informationsmaterial på egen hand, och de finns på länsstyrelsens gemensamma lagringsyta, T.

Annan finansiering än 7:2 medel? Vad innebär det nya landsbygdsprogrammet?

I samband med slutseminariet togs frågan upp om det finns möjlighet till annan finansiering för kulturmiljöåtgärder än 7:2 anslaget? Kan det finnas möjlighet att få stöd genom det nya landsbygdsprogrammet?

Eftersom den treåriga regionala bidragssatsningen nu var genomförd ställdes frågan ”om det finns andra medel att söka” till Anders Meijer, Länsstyrelsen i Kronobergs län. Anders Meijer gick därför igenom vilka olika stöd som finns inom landsbygdsprogrammet. Företagsstöd, miljöinvesteringar och projektstöd.

Företagsstöden kan ges till investeringar inom jordbruk och trädgård och inom jordbruks- och affärsutveckling. Där kan möjligen finnas en ingång till stöd om man kan *skapa nya jobb*.

Miljöinvesteringar går till engångsröjning av betesmarker, förbättrad vattenkvalitet, våtmarker och dammar för biologisk mångfald. Här kan möjligen finnas stöd att hämta när det gäller åtgärder för våtmarker och dammar.

När det gäller *projektstöden* som kan gå till olika satsningar lyfte Meijer fram *Infrastruktur för rekreation och turism*, samt *turistinformation och utveckling av natur- och kulturmiljöer* som särskilt intressanta och något man kan titta närmare på.

När det gäller *investeringsstöd*, till annan produktion än jordbruk och trädgård, ligger fokus på sysselsättningskapande investeringar. Max 600 000 kronor och där finns en budget på 15,8 miljoner kronor. När det gäller miljöinvesteringar och stöd till att anlägga och restaurera våtmarker och dammar finns en budget på 2,1 miljoner kronor och max 200 000 kronor/ha.

Stöd till *utveckling av natur- och kulturmiljö*. Hembygdsgårdar/kulturhistoriska byggnader. Normalt kan man få 90 % i stöd och max 200 000 kronor. Budget är på 3,1 miljoner kronor och övrig offentlig medfinansiering krävs. Svårt att få bidrag till privata anläggningar.

Rådgivning och kompetensutveckling i Landsbygdsprogrammet erbjuds genom kurser, information och demonstrationsinsatser, rådgivning samt utbildning av rådgivare.

Tyvärr gavs inte några stora förhoppningar att det skulle finnas stora pengar att hämta via landsbygdsprogrammet, men i några fall skulle det kanske fungera. Läs vidare på hemsidan och kontakta landsbygdsenheten i respektive län. Budgeten ser olika ut i länen och de belopp som nämns ovan är från Kronobergs län.

Byggnaden som källmaterial – Några exempel på renovering av vattenmaskiner

För att få lite utblickar och inspiration inför fortsatt arbete med att renovera och bevara kulturmiljöer vid vattendrag bjöds Mattias Hallgren, timmerman och hantverksforskare in för att berätta om egna erfarenheter vid renovering av vattenhjul och andra anläggningar i och vid vatten.

Exempel visades från olika vattenhjul och hammare runt om i landet bland annat mumblingshamrarna i Karlskoga. Där var det rekonstruerade vattenhjulet mer en kuliss än ett riktigt vattenhjul.

Mattias Hallgren visade på vikten av att vid renoveringar ta vara på och spara på originaldelar och framför allt att dokumentera med foton. Originaldelar och bra fotografier är ”guld värda” vid renovering. Spara originalmaterialet under t.ex. ett skyddstak, då finns det kvar som källmaterial.

Ett exempel som lyftes fram var Trångfors gamla mumblingshammare som trots brand och rötskador finns kvar under ett skyddstak. Även om den är illa åtgången så är den fortfarande ett ovärderligt källmaterial.

*Trångfors gamla mumblingshammare under skyddstak.
Foto: Mattias Hallgren.*

Ett annat exempel var vattenhjulet vid Karmansbo smedja i Västmanland som har dokumenterats på 1980-talet. Tillsamman med foto från 1938 finns därför ett bra underlag vid den pågående renoveringen. Hallgren påtalade vikten av att *värna om det fragmentariska originalmaterial som finns kvar, det är viktigt om vi för framtiden vill bevara kunskapen.*

Förutom vikten av att spara och bevara originaldelar framhöll han också vikten av att använda bra och rätt material vid renovering, både vad gäller järn och trä. Det är viktigt att veta vad kärnvirke är och att kunna bedöma kvalitet. Det är också viktigt att kunna föreskriva om rätt kvalitet vid renovering samt att spara originalmaterial som dokumentvärde. Äldre järnbeslag kan dessutom t.ex. återanvändas, men de kan också vara ett bra källmaterial. Det kan finnas intressanta märkningar, järnstämplor, som visar vilket järnbruk de tillverkats vid. Det finns exempelvis järn i slussportar som återanvänts, återbrukats upp till tre gånger.

Det är också skillnad på material. Ett exempel är att de lärkträd som växer i Sverige idag, och de Sibiriska lärkträd som planterades i början på 1800-talet för att förse exempelvis kanalbolagen med material till slussportar m.m. inte har samma kvalitet.

Montering av nytt vattenhjul i Karmansbo. Foto: Mattias Hallgren.

Slutligen presenterade Hallgren hur det nya vattenhjulet till mublingshammaren i Karmansbo Lancashiresmedja nytillverkades under åren 2014–15. Han hänvisade också till Traditionsbärarnas hemsida där rapporter från olika renoveringar finns tillgängliga. <http://traditionsbararna.se/>

Slutdiskussion och utvärdering

I samband med slutseminariet gjordes ingen särskild utvärdering angående själva seminariet. De frågor som togs upp avsåg hela projektet och besvarades vid en gemensam genomgång.

Har vi kommit i mål?

I huvudsak har vi kommit i mål om än något sent.

Vad var bra?

Det var bra att vi kunde ta ut svängarna när det gällde bidragen. Skåne gav till exempel bidrag till en film. Detta hade kanske varit svårt inom vanliga bidragsramar.

Det var tydligt vad som kan ingå i projektet. Det var också bra kontroll på ekonomi – ordning och reda, det vill säga ett bra upplägg i början när Kristofer Sjöo var projektledare.

Bidragsansökan var bra för att alla kunde söka. Inte bara byggnadsminnesägare. Det ger delaktighet och är en demokratifråga.

Projektet var en bra kombination med kunskapsuppbyggnad plus värdsatsningar och publika projekt.

Lyft fram att det har utgått mer i bidrag till anläggningarna än vad som fanns som utrymme inom den *Regionala satsningen*.

Informationsmaterial i egen regi?

Positivt med ett engagemang internt, det var lärande.

Länen har ett ansvar att föra ut materialet.

Vad var mindre bra?

Negativt att det drog ut på tiden.

Negativt också att det inte togs fram åtgärdslistor, det vill säga att det inte fanns listor med anläggningar som hade vårdbehov.

Hur går vi vidare? Fler faktablad? Vilka faktablad saknas?

Frågan om fler faktablad besvarades med en rad olika förslag.

Det borde finnas faktablad om:

- Lagstiftning.
- Vattenhjul, vattenmaskiner.
- Dammar.
- Parker och trädgårdar.
- Källor.
- Föreställningar kring vatten och förhistoriska våtmarksoffer.
- Ortsnamn – platsnamn.
- Rekreativmiljöerna.
- Hav.
- Järnbergsbruk med flera... Listan kan göras ännu längre.

Ska vi fortsätta samarbetet kring information och bidrag?

På frågan om vi ska fortsätta samarbetet med att ta fram fler faktablad, informera om bidrag m.m. så kom efter slutdiskussion länen fram till att varje länsstyrelse får hantera frågan. Mallen till faktabladen läggs ut på T så att den är tillgänglig för alla län. Vill något län fortsätta med att ta fram fler faktablad så är mallen fri att använda.

Effekter

Effekterna av den regionala satsningen *Vårda vattendragens kulturarv* kan vad gäller informationsmaterialet ännu inte besvaras. De län som deltagit ingår också i de båda kunskapsprojekten som pågått under samma tid i södra Sverige. Där har i samband med konferenser och deltagande i seminarier, kontakt med vattenråd, museer, kommuner och intresseföreningar informationsmaterial, folder och faktablad spridits och delats ut. Både intresseföreningar och privatpersoner har aktivt efterfrågat materialet och hjälpt till att sprida informationen i sina organisationer. Faktabladen har också bifogats som underlag vid tillståndsprövning hos Mark- och miljödomstolen.

Vid redovisningen av kunskapsprojekten till Havs- och vattenmyndigheten och till Riksantikvarieämbetet har också *Vårda Vattendragens kulturarv* tagits med som exempel på en avknoppning av de båda projekten *Vattenförvaltning och kulturmiljö i Västerhavets vattendistrikt (VaKul)* och *Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt*.

Genom bidragssatsningen har många anläggningar och miljöer lyfts fram, vårdats, skyltats upp och dokumenterats vilket leder till ett ökat intresse för kulturmiljön både hos fastighetsägare och allmänhet.

Vårdbehovet av kulturmiljöer vid sjöar och vattendrag är dock fortsatt stort, liksom behov av kunskap om desamma. Det är därför angeläget att fortsätta satsningen på resurser till att vårda, ta fram nya kunskapsunderlag och inte minst på att visa och skydda de kulturhistoriskt värdefulla miljöerna, en del av det gemensamma kulturarvet.

Kvarnhjulen

ur diktsamlingen Tuvor
av Harry Martinsson.

**Kvarnhjul som längesedan multnat
välver sig i friska drömmar.
Minnet ser än sina kvarnhjul
klädda i vattenslöjor.
Ormbunkar vaggas och rör sig
friska kring kvarnforsens rännor.
Först när vårt minne har dödats
slutar dess kvarnar att mala.
Sedan minns bara stenar
äldre än korp eller vala
hur av det skyndande vattnet
kvarnstenar lärde sig tala.**

Vårdåtgärder i länen. Rapport del II

I denna del av rapporten *Vårda vattendragens kulturarv* redovisas de vård- och informationsinsatser som genomfördes i länen. Den *Regionala satsningen* innebar inte bara att ta fram informationsmaterial - länsstyrelserna skulle också ge bidrag till och informera om vattendragens kulturvärden. Dessa insatser kunde bestå av information, skyltning, filmer och underlag av olika slag samt vårdåtgärder. Lärens redovisningar följer löpande utifrån länsbokstav på följande sidor, d.v.s. Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar, Gotlands, Blekinge, Skåne, Hallands och Västra Götalands län.

Under tiden som projektet pågick hade kortfattade sammanställningar av lärens bidragssatsningar redovisats till Riksantikvarieämbetet för åren 2014 och 2015. På följande sidor finns länsstyrelsernas vårdsatsningar redovisade med korta beskrivningar och i de flesta fall med fotografier. Presentationerna bygger på ovan nämnda redovisningar till Riksantikvarieämbetet samt lärens Powerpointpresentationer från slutkonferensen eller annan information som länen bistått med.

Den regionala satsningen genomfördes med särskilda medel från Riksantikvarieämbetes anslag 7:2 Bidrag till kulturmiljövård som en så kallad *Regional satsning*. I samband med vårdåtgärderna har länen också stöttat med bidrag från den ordinarie bidragsramen. Flera Länsstyrelser har till exempel beviljat ytterligare 7:2 medel, till exempel: Kalmar län har beviljat ytterligare 329 116 kronor, Östergötlands län omkring 200 000 kronor och Blekinge län cirka 160 000 kronor. Det samma gäller också andra län, men en gemensam sammanställning saknas.

Därtill kommer insatser från brukare och fastighetsägare i form av eget arbete och egna medel. Krav på medfinansiering ställs vanligen i samband med att bidrag beviljas med olika procent av totalkostnaden beroende på anläggningens kulturhistoriska värde. Den kan till exempel ingå i eller utgöra del av riksintresse eller vara skyddad som byggnadsminne.

Troligen har arbeten och insatser av olika slag till vård av kulturmiljöer vid vatten totalt blivit utförda för minst det dubbla mot de drygt 8 miljoner kronor som utgick under de år som den regionala satsningen genomfördes.

Något om uppmuntransbidrag

I samband med bidragssatsningen på vårdåtgärder diskuterades också möjligheten att erbjuda ett mindre bidrag, ett så kallat uppmuntransbidrag, till fastighetsägare. Flera län hade tidigare arbetat med sådana bidrag till överloppsbyggnader på landsbygden och hade goda erfarenheter. Ett exempel var Länsstyrelsen i Västra Götalands län, som också hade ett informationsmaterial från liknande satsningar på *överloppsbyggnader* och på *Hus med historia*. Dessa användes som utgångspunkt för ett informationsmaterial som intresserade länsstyrelser kunde använda som förlaga. Två län erbjöd ett uppmuntransbidrag Blekinge och Västra Götalands.

Länsstyrelsen i Västra Götaland lanserade under åren 2014 och 2015 ett schablonbidrag på högst 50 000 kronor och med villkor om en egeninsats på minst 50 %. Länsstyrelsen satsade dessvärre inte på en aktiv marknadsföring av bidraget då det fanns en risk att avsatta medel inte skulle täcka efterfrågan. Förutom att det fanns information på hemsidan fick hembygdsförbund, museer med flera direkt information om bidraget. Intresset blev inte så stort som förväntat. Enbart ett fåtal sökande fick en mindre summa och bidraget inom den Regionala satsningen gick i huvudsak till tidigare kända anläggningar med stora vårdbehov.

År 2015 lanserade Länsstyrelsen i Blekinge ett uppmuntransbidrag på ursprungligen max 50 000 kronor i media och på hemsidan.

- Små bidrag, högst 50 000.
- Lika stor motprestation.

Motprestationen var att sökanden skulle gå in med lika mycket i nedlagd tid *eller i pengar som man ansökte om*. Trots detta kom inte tillräckligt många ansökningar in utan Länsstyrelsen fick söka upp ett par objekt för åtgärder.

E. Östergötlands län.

Östergötlands län har inom projektet *Vårda vattendragens kulturarv* under åren 2013–2015 beviljat bidrag till vård av bland annat nedanstående kulturmiljöer och informationsinsatser. Uppgifter genom *Magnus Reuter Dahl, Annelie Claesson och Malin Svarvar*, Länsstyrelsen Östergötlands län.

Under år 2013 har Länsstyrelsen i Östergötlands län bidragit med medel, 117 250 kronor, till att framställa informationsmaterial i form av broschyr, faktablad och powerpointmaterial samt med tid för att korrekturläsa dessa samt ge förslag på dem.

Länsstyrelsen i Östergötland har också använt medel inom projektet *Vårda vattendragens kulturarv* till insatser i syfte att bevara, tillgängliggöra och öka kunskapen kring ett antal kulturhistoriska lämningar och miljöer vid vattendrag i länet.

Häfla hammarsmedja. Foto: Länsstyrelsen Östergötland.

Häfla Hammarsmedja, Häfla övre bruk, Finspångs kommun.

Hammarsmedjan har under åren 2013–2015 fått bidrag till renoveringen av smälthammaren i syfte att få denna i fullt funktionsdugligt skick samt till restaurering av en av dess dammar. En renovering av smälthammaren påbörjades redan 2011.

Att återställa hammarsmedjan bidrog till att den kan brukas och på så vis fungera som ett pedagogiskt verktyg för att förmedla kulturarv vid vattendrag. Arbetet med renoveringen skapade ny kunskap om hammarsmedjor, deras funktion och hantverket kring dessa. Genom att återställa smälthammaren i funktionsdugligt skick gavs möjligheten att på ett kulturhistoriskt trovärdigt sätt kunna demonstrera hur järnhanteringen i smedjan gick till. Smedjan är öppen för allmänheten. Byggnadsvårdsmedel inom ordinarie ram har också utgått med mellan 150 000 - 200 000 kronor.

Österfors smedja. Foto: Magnus Reuterdaahl.

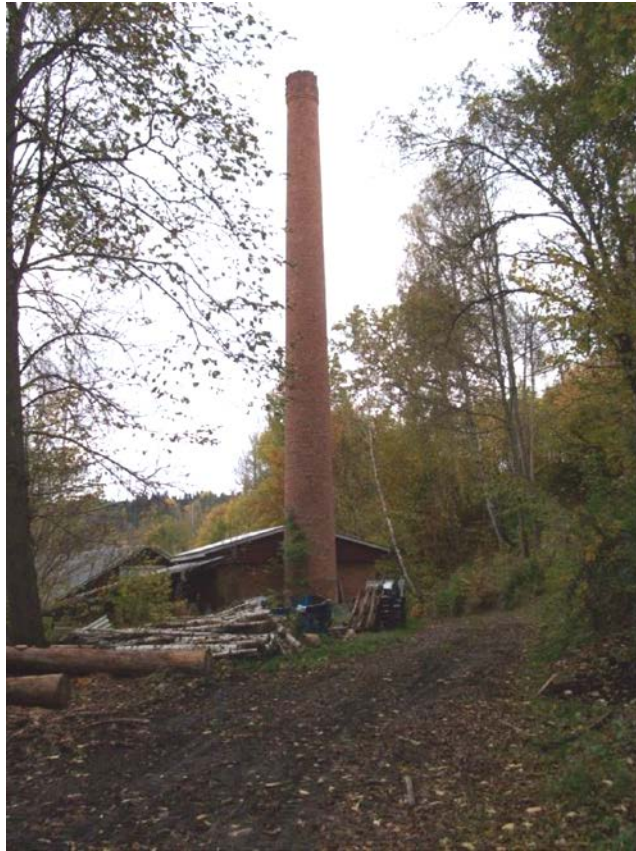
Österfors smedja, Ydre kommun.

Österfors smedja fick 2013 bidrag till att byta ut det befintliga taket. Under 2014 beviljades ytterligare bidrag till att byta ut och räta upp skorstenspipan och byta ut ässjan.

Bidrag gavs till att kartera och skapa ett kunskapsunderlag för:

- Nysmedjan i Godegård, Motala kommun.
- Snickerifabriken i Olstorp, Ydre kommun.
- Orrnäsån, Ödeshögs kommun.

Bidrag har också utgått till att **digitalisera en äldre kvarninventering** (1978) så att denna blir tillgänglig som ett kunskapsunderlag, gäller hela länet. Materialet bestod av 6–7 pärmar, indelade sockenvis. Det inskannade materialet har lagts in i GIS.

Mariedals pappersbruk. Foto: Länsstyrelsen Östergötland.

Mariedals pappersbruk i Åtvidabergs kommun

Mariedals f. d. pappersbruk fick bidrag till restaurering av dess skorsten i syfte att bevara den kulturhistoriska miljön kring bruket som ligger i en miljö vid vatten. Här har tyngdpunkten legat på att hjälpa till att bevara miljön i sin helhet genom att rädda en hotad del.

F. Jönköpings län

Jönköpings län har inom projektet *Vårda vattendragens kulturarv* under åren 2013–2015 beviljat bidrag till vård av bland annat nedanstående kulturmiljöer och informationsinsatser. Uppgifter genom *Anders Kraft och Mikael Karlsson*, Länsstyrelsen i Jönköping län.

Under år 2013 var den huvudsakliga insatsen riktat mot framtagande av faktabladen samt informationsmaterial till bland annat Färjansö i sjön Vidötern, syd Värnamo. Detta som en del av förarbetet inför de planerade restaureringen av de kulturhistoriskt värdefulla ängsladorna på ön. Dessutom fick **Ryfors snickeri i Mullsjö kommun** byggnadsvårdsbidrag.

Under 2014 fick ”**Svartåregleringsföretagets verksamhet**”, bidrag till tryckning av bok. Bidrag beviljades till information om Svartåregleringsföretagets verksamhet i Aneby och Tranås kommuner. Svartåregleringsföretaget stod inför ett jubileum år 2017, 100 år efter det att sänkningen av Svartån färdigställdes. Kunskapsläget om länets regleringsföretag av sjöar och vattendrag är idag begränsat vad gäller detaljinformation och publikationer, varför Länsstyrelsens kulturmiljöenhet gärna ser en ökad kunskap om regleringsverksamheten. Bidraget på 10 000 kronor beviljades till tryckning av bok. Boken skrevs och redigerades i övrigt på ideell basis.

Forsa kvarn med damm. Foto: Mikael Karlsson.

Forsa kvarn, Sävsjö kommun.

Forsa kvarn utmed Toftaan norr om Sävsjö har funnits vid Kvarnagården sedan 1600-talet. Vattendraget är inventerat och rapporterat 2015 inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt*. Nuvarande kvarn byggdes år 1938 och har kvar både utseende och maskineri i original. Byggnaden är en av länets bäst bevarade kvarnar och utgör

en värdefull kulturhistorisk representant för sin tid. Byggnaden har värderats som högsta klass, 1 för ett industriminne. Den femte generationen kvarnägare avser nu att driva kvarnen vidare i samma tidstypiska regi och fortsätta mala enligt äldre hantverkstradition. Se också www.forsakvarnagard.se. Bidraget utgick med 220 000 kronor.

Bergadals kvarn i Värnamo kommun

Bergadals kvarn har funnits vid kvarngården sedan år 1868 och även en såg fanns på platsen sedan år 1854. Kvarnverksamheten upphörde år 1965.

Kvarnen har i stort sett både utseende och maskineri kvar i original och är utpekad i Värnamo kommuns kulturhistoriska utredning ”Värt att värna”. Bergadals kvarn utgör sedan 2014 ett av länens industriminnen. Tidigare restaureringsåtgärder utfördes i början av 1990-talet och kvarnen har beviljats medel med 78 000 kronor.

Färjansö, Värnamo kommun. Länsstyrelsen i Jönköpings län har bidragit till att ta fram informationsskyltar för Färjansö.

Sjön Vidöstern med Färjansö söder om Värnamo, har en varierande vattennivå vilket en av skyltningsplatserna tydligt påvisar. Foto: Mikael Karlsson.

Några av ladorna på Färjansö. Foto: Anders Kraft.

Därutöver genomfördes byggnadsvård och under 2015 renoverades **sju lador på Färjansö** med stöd av bidrag från satsningen Vårda vattendragens kulturarv.

Klevens kvarnmiljö vid Narbäcken med den yngre kvarnen i bildens mitt och den äldre kvarnen till höger vid kvarnfallet. Foto: Mikael Karlsson.

Klevens kvarn i Jönköpings kommun

Byggnadsvårdsbidrag har utgått till Klevens kvarn. På platsen finns två generationer kvarnar, samt mjölnarstuga och uthus vilka bildar en sammanhållen miljö. Finansiering av renoveringen har delvis getts från ordinarie byggnadsvårdsmedel och delvis av medel från satsningen *Vårda Vattendragens kulturarv*. De ordinarie medlen har gått till ommålning av dessa byggnader. Bidragsdelen i projektet *Vårda vattendragens kulturarv* har gått till omläggning av tak och nya stuprör och hängrännor på den äldre kvarnen samt på ett

svinhus som ligger intill kvarnen. Klevens kvarn ingår i Länsstyrelsens inventering av industrimiljöer och är publicerad i boken "Kulturhistoriska industrimiljöer i Jönköpings län". Kvarnen har det högsta bevarandevärdet, d.v.s. industriminne klass 1. Den äldre kvarnen är från början av 1800-talet och den yngre byggdes år 1935 och är komplett med utrustning. Mjölnarbo-staden är byggd vid sekelskiftet 1900. Hela miljön är mycket pedagogisk och kulturhistoriskt intressant.

Klebens kvarn ligger inom norra delen av biosfärsområdet Östra Vätterbranterna och strax öster om det nybildade naturreservatet Klevenbranten i Jönköpings län. Narbäcken som rinner förbi kvarnen ner mot Vättern, utgör en gammal gräns mellan Jönköpings län i söder och Östergötlands län i norr. Samråd har skett med naturavdelningen på Länsstyrelsen i Jönköpings län.

G. Kronobergs län

Kronobergs län har inom projektet Vårda vattendragens kulturarv under åren 2013–2015 beviljat bidrag till vård av bland annat nedanstående kulturmiljöer och informationsinsatser. Uppgifter genom *Markus Boxe, Veronica Trygg, Jakob Marktorp m.fl.* Länsstyrelsen i Kronobergs län.

Under 2013 gick medlen till det gemensamma informationsprojekt, det vill säga till arbetet med folder, faktablad med mera.

Stocke kvarn. Foto: Länsstyrelsen Kronoberg.

Stocke kvarn i Växjö kommun.

Stocke kvarn i Rottneå anlades som kronokvarn under 1500-talet. På platsen fanns även en vattendriven såg. Nuvarande anläggning är sannolikt uppförd i mitten av 1800-talet.

Stocke kvarn erhöll 1994 och 1995 statsbidrag för tillverkning av nytt vattenhjul och renovering av kvarnaxeln och 1999 för ommålning av kvarnbyggnadens fasader. Kvarnmiljön är idag välbevarad, med kvarn, damm, mjölnarbostad och ladugård. Alla maskiner samt säckhiss, säckkärra och transportör finns bevarade i kvarnen. Den senaste renoveringen av kvarnen genomfördes 2012–2013 då dammen utanför kvarnen tätades, golvet i kvarnens källare gjöts om, vattenhjul, ränna och spetlucka restaurerades samt kugghjulet omriktades. Totalt utbetalades bidrag om 155 011 kronor för åtgärderna.

Lagning av den vänstra sidan av bron. Foto: Markus Boxe.

Lagning av stenvalvsbron, RAÅ Tegnaby 27:1 i Växjö kommun

Stenvalvsbron var skadad och lagades med stöd av bidrag från projektet. Den omlagda delen ses till vänster på bilden ovan. Bron används inte längre för trafik och är tagen ur bruk.

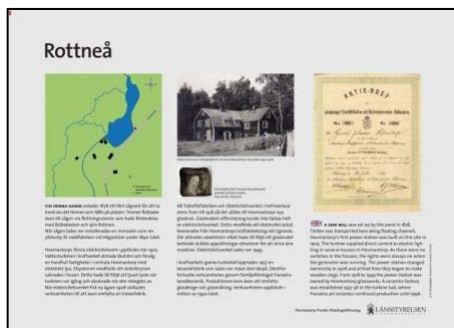

Rensning vid Fibbleån. Foto: Sune Jönsson.

Hovmantorps hembygdskommitté i Lessebo kommun

Hembygdskommittén fick bidrag till trädfällning med 18 375 kronor, inom en äldre industrimiljö vid Fibbleån norr om Hovmantorp i Lessebo kommun.

Industrimiljön ingår i en kulturstig längs med ån där föreningen även har fått bidrag till framtagande och uppsättning av **informationsskyltar** längs med stigen med 73 313 kronor.

Föreningen fick också ett bidrag med 105 250 kronor till informationsskyltar inom en äldre industrimiljö vid Fibbleån norr om Hovmantorp. Industrimiljön ingår i en kulturstig längs med ån.

*Ulvö svängbro, undersöktes inför planerad restaurering.
Foto: Alvesta Kommun.*

Ulvö Svängbro, Alvesta kommun

Kommunen fick bidrag med 67 175 kronor till en förundersökning av Ulvö Svängbros rörlighet inför planerad restaurering. Bron som är en svängbar järnvägsbro tillhör ett av de viktigare industriminnena i området som vittnar

om en tidvis omfattande ångbåts- och järnvägstrafik invid och på sjön Ås-
nen.

Vartorps kvarnförening, Växjö kommun

Kvarnföreningen fick bidrag med 31 209 kronor för att ta fram en skylt med information om Vartorps kvarn, Växjö kommun. Se också film på bifogad länk. <https://vimeo.com/93998507>

Böksholms kvarn. Foto: Jakob Marktorp.

Böksholms kvarn, Växjö kommun

Fastighetsägarna fick bidrag med 17 096 kronor för att ta fram ett kunskapsunderlag inför sanering och återuppbyggnad inom kvarnbyggnaden.

Böksholms kvarn, såg och spiksmedja, uppfördes i samband med att järnbruket i Braås flyttades till Böksholm på 1840-talet. Då järnbruket lades ner i slutet på 1800-talet ställdes produktionen om till pappersmassfabrik. Böksholms kvarn byggdes om till biograf och samlingslokal på 1940-talet och har ingen bevarad kvarninteriör.

H. Kalmar län

Kalmar län har inom projektet *Vårda vattendragens kulturarv* under åren 2013–2015 beviljat bidrag till vård av bland annat nedanstående kulturmiljöer och informationsinsatser. Uppgifter genom *Birte Sieurin Pedersen och Coco Dederling*, Länsstyrelsen Kalmar län.

Illustratör: Niklas Johansson.

Haddarps kvarn, Hultfreds kommun

Under 2013 utgick ett byggnadsvårdsbidrag om 161 522 kronor till **Haddarps kvarn** vid Lillån, som är ett biflöde till Silverån i Emåns avrinningsområde. Anläggningen har medeltida belägg. Det är en komplett kvarnmiljö med mjölnarbostad, uthus, stall, gammal stenvalvsbro, manbyggnad m.m. och strax nedströms finns även en väl bevarad möbelfabrik som även den drivits med vattenkraft.

Kvarnen är välkänd för länen då den används som förlaga till att illustrera en vattenkvarn i projektets informationsfolder. Bidraget användes till renovering av kvarnens karaktärsskapande fönster och byte av syllar och annat rötskadat virke i stommen.

Inom ramen för landsbygdsprogrammet gjordes även 2013 en rådgivning till fastighetsägarna vad gäller byggnadsvård för kvarnbyggnaden, samt bedömningar av det kulturhistoriska värdet. Rapporten var ett underlag för länsstyrelsens beslut om byggnadsvårdsbidrag inom *Vårda vattendragens kulturarv*.

Sydfasadens stora fönster efter renovering, foto: Lotta Lamke. Kvarnbyggnaden efter renovering, foto: Coco Dederling.

Åby färgeri, Mönsterås kommun

Åby färgeri är Kalmar läns mest välbevarade färgeri, uppfört vid Emån i Fliseryd under 1800-talet med en bostadsdel och en färgeridel. Såväl invändig fast interiör som en hel del utrustning är bevarad i färgeriet. Färgeriverksamheten startades omkring 1850 av Johan Åckerström som även hade ångfärgeri och ullspinneri i Mönsterås. Dottern Jenny Åckerström var den sista som arbetade i färgeriet. Verksamheten lades ned 1863.

Ägarna har som mål att efter restaurering utveckla det till ett upplevelsefärgeri, det vill säga en levande museal verksamhet.

*Åby färgeri före åtgärderna.
Foto: Coco Dederling.*

Restaurering med bidrag har pågått under åren 2013–2015, bland annat har arbeten på stomme och grund, lagning av golv, restaurering av kyp, eldstad, skorstensstock, vattenlucka och utkastränna gjorts. Färgeridelen har fått ny skorsten och utvändigt målning av fasader, renovering av fönster och takkupa samt rekonstruktion av skölbrygga vid ån har genomförts. 2013 beviljades 119 480 kronor, 2014 160 719 kronor och 2015 174 043 kronor i bidrag för restaureringen. Fastighetsägarna har också själva, utanför bidraget gjort en hel del åtgärder, bland annat tagit fram ett äldre stengolv i färgeridelen, och bedrivit forskning om färgeriet och dess verksamhet.

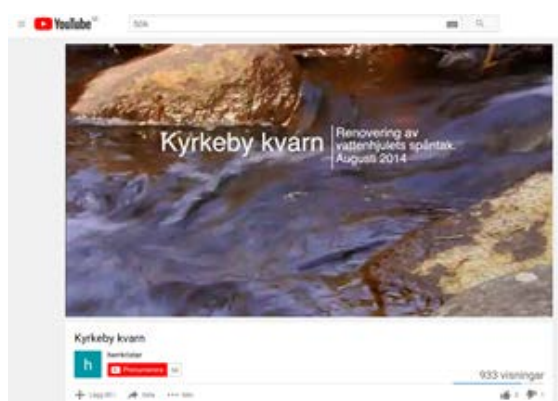
*Åby färgeri efter åtgärder 2015 (vänster), den restaurerade kypen 2013.
Foton: Lotta Lamke.*

Kyrkeby vattenkvarn, Oskarshamns kommun

Kyrkeby vattenkvarn vid Döderhultsbäcken (även här kallad Kyrkebyån) i Oskarshamns kommun har belägg från 1600-talet och har enligt historiskt kartmaterial legat på samma plats sedan åtminstone tidigt 1700-tal. Det var tidigare en skvaltkvarn, numera är det en liten hjulkvarn som ägs och förvaltas av hembygdsföreningen.

Kvarnen har renoverats inom ett projekt mellan Hembygdsföreningen i Oskarshamn-Döderhult, Skogsstyrelsen och Arbetsförmedlingen under 2014.

I samband med renoveringen av Kyrkeby kvarn lämnade länsstyrelsen 2014 ett bidrag om 18 000 kronor till en film om kvarnen; ”Kyrkeby kvarn. Renovering av vattenhjulets spåntak”. Filmen är upplagd på YouTube.

Se filmen om kvarnen, tillverkning av takspån och när vattenhjulets tak renoveras <https://www.youtube.com/watch?v=J-DMrWzLDm8>

Vänster: Kyrkeby vattenkvarn före åtgärd (2012). Foto: Eva T Hammarström. Till höger kvarnen med sitt nya spåntak, bild från filmen ”Kyrkeby kvarn. Renovering av vattenhjulets spåntak”, YouTube.

Virserums vattenkvarn, Hultsfreds kommun

Virserums kvarn är centralt belägen vid Virserumsån i Virserum i Hultsfreds kommun. 2014 utgick 359 100 kronor i bidrag till rivning och återuppbyggnad av kvarnens turbinhus, inklusive antikvarisk medverkan.

Bidraget motiverades bland annat av att kvarnen är väl bevarad och fortfarande i funktionsdugligt skick, med bevarad interiör utrustning. Det gamla turbinhuset, som var i mycket dåligt skick, påminner om den tid då kvarnen drevs med vattenkraft. Det var angeläget att reparera turbinhuset, dels för att bevara ett viktigt stycke av kvarnens historia (att den drevs med vattenkraft) men också för att ett fortsatt förfall kunde riskera att delar av kvarnens vägg drogs med.

Vid Virserumsån har det funnits en livlig vattenanknuten småindustri, inte minst möbelsnickerier. Kvarvarande vattenanknuten bebyggelse, som Virserums kvarn, utgör idag viktiga pusselbitar till förståelsen och upplevelsen av historien. Kalmar läns museums rapport "Kulturmiljö kring de fyra vattenfallen – Översiktlig bedömning av kulturmiljövärden" (2011) lyfter fram områdets upplevelse- och kulturmiljövärden. Det finns planer på att anlägga en "kulturstig" längs med ån, där kvarnen kan ingå som ett besöksmål.

*Kvarnen i Virserum, före och efter återuppbyggnad av turbinhus.
Foto, t.v. Länsstyrelsen Kalmar län, t.h. Arja Källbom, station Ormaryd.*

Benstampen i Skrikebo, Oskarshamns kommun

Benstampen i Skrikebo är, så vitt länsstyrelsen känner till, den enda helt bevarade benstampen i Kalmar län och den tillhör för övrigt en gård med höga kulturhistoriska värden. Benstampen är liten, omålad och ligger vid ett litet vattendrag, har helt och väl bevarad interiör och utrustning inklusive stamp och vattenhjul och användes enkom som benstamp. Det är inte känt hur gammal den är. På insidan av dörr och väggar finns inskriptioner och namn, men inga datum före 1900. Enligt hörsägen har stampen tidigare varit gemensam i byn.

Bidrag med 95 988 kronor har under 2015 utgått till byggnadsvårdande insatser i form av ett nytt undertak och skyddstak. Detta är ett så kallat initiativärende från länsstyrelsens sida, som fick kännedom om den bevarade stampen via ett annat bidragsärende inom projektet *Vårda vattendragens kulturarv*.

Länsstyrelsen lät 2015 Traditionsbärarna genomföra en fördjupad dokumentation av bl.a. tekniska detaljer i benstampen och där vattenhjulets konstruktion och utförande studerats noggrant. Resultaten visar bl.a. att vattenhjulet är mycket välbyggt och med stor sannolikhet tillverkat av en snickare med erfarenhet av liknande vattenhjul. Det är ovanligt att finna originalhjul med så fina tydliga verktygspår. Traditionsbärarna gör bedömningen att vattenhjulet har ett stort värde för nationell hantverksforskning och dokumentering. Dokumentationen innefattar förutom rapport och fotografier flera filmer. Bidrag till dokumentation av benstampen har utgått med ca 19 000 kronor.

Rapport Traditionsbärarna december 2015, foton på stampen ovan höger, och nederst vattenhjulet, ur rapporten.

Garveriet i Långaström vid Hagbyån, Kalmar kommun

Garverier har varit vanliga i Kalmar län som historiskt sett har stor inriktning på boskapsskötsel. Få har dock som detta bevarats till vår tid.

Garveriet i Långaström är uppfört vid mitten av 1800-talet och ligger vid Hagbyån. Det ”upptäcktes” av Länsstyrelsen i samband med pågående inventering av kulturmiljöer vid vattendrag i länet. Kulturmiljön i Långaström vid Hagbyån bedöms vara mycket värdefull vilket bl.a. hänger samman med det bevarade garveriet; ”i Långaström tecknas bilden av ett litet hantverks- och handelscentrum av den typ som växte fram kring många vattenfall i Smålands inland under slutet av 1800-talet.”

Byggnaden hade sedan tidigare ett skyddande plåttak men det var ansatt av röta. Ingrepp hade också skett i byggnadens stomme varför förstärkningsåtgärder krävdes.

Detta var ett så kallat initiativärende från Länsstyrelsens sida. Ägaren är mycket mån om att bevara garveriet och erhöll 2015 bidrag med 114 408 kronor.

Bidraget har gått till byggnadsvårdsåtgärder vad gäller stomme och fasader. Rötskadat timmer i syllar, timmervarv, fasadpanel, dörrar och vindskivor har bytts ut, m.m. Totalt sett har mindre material bytts ut än som ursprungligen var planen. Istället har hantverkaren skarvat syllar och timmervarv med samma metod som tidigare använts på andra ställen i byggnaden.

Till vänster: garveriet i Långaström före åtgärd. Foto: Lotta Lamke. Till höger: garveriet efter renovering av stomme och fasad, nedan garveriet från åsidan. Foton: Magnus Johansson, Kalmar läns museum.

I. Gotlands län

Gotlands län har inom projektet *Vårda vattendragens kulturarv* under åren 2013–2015 beviljat bidrag till vård av bland annat nedanstående kulturmiljöer och informationsinsatser. Uppgifter genom *Katarina Amér*, Länsstyrelsen Gotlands län.

*Petarve vattensåg. Förstärkning av grund, ny vattenränna m.m.
Foto: Pär Malmros.*

Petarve vattensåg i Sanda

Petarve vattensåg är en av två bevarade vattendrivna sågar på Gotland. Sågen är byggnadsminne. Sågverket är väl bevarat och är i bruksskick. Om året är gynnsamt – d.v.s. att det finns tillräckligt med vatten i dammen – sågas virke och allmänheten är inbjuden.

Sågen har haft problem med att vattenmassor från dammen orsakat sättningsskador i grunden. Arbeten har genomförts för att säkra byggnadens grund och genom åtgärderna kan byggnadens goda skick bibehållas.

Sågmiljön består av ett såghus med vattenhjul och dammanläggning samt en öppen yta för timmerlagring som även fungerar som besöksparkering. Sågen är uppförd 1890 och rymmer en sågbänk för sågning av timmer, en spånbankssåg och ett kvarnstenspar. När sågen åtgärdades på 1970-talet hade tryckimpregnerat virke använts. Vid nuvarande restaurering har furuvirke med hög andel kärna använts istället. Vattenrännorna vid utskovet och vid vattenhjulet var uppruttna och dåliga. Vattenhjulets lucka, galler samt flera skovlar var skadade, rötskadade eller borta. Spången från sågen var rötskadad i bjälkar och plankgolv och saknade räcken för att förbättra säkerheten för besökare till sågen. Bjälken för att öppna luckan till vattenhjulet var också rötskadad. Under åren utgick 102 360 kronor i bidrag.

*Omläggning faltak, Aner vattenkvarn.
Foto:Katarina Amér.*

Aner vattenkvarn i Boge

Aner vattenkvarn är en av Gotlands få bevarade vattenkvarnar. Den används till malning gynnsamma år - d.v.s. att det finns tillräckligt med vatten i dammen – och allmänheten är inbjuden. Kvarnen är byggnadsminne och uppförd under 1800-talets andra hälft. I byggnaden finns återanvända delar från en äldre kvarnbyggnad. Byggnaden är intakt med hjul, maskineri med dubbla stenar och siktare samt övriga tillbehör.

Insatsen under 2014 bestod i restaurering och tjärsmörjning av kvarnens tak. Taket byttes till nya, icke tryckimpregnerade falor med varierande storlek. Bidrag beviljades med 83 000 kronor.

Bruhns vattenkvarn i Lye

Bruhns vattenkvarn vid Lillrone i Lye är väl bevarad med dubbla vattenhjul. Kvarnen är byggnadsminne. Kvarnen uppfördes vid sekelskiftet 1600–1700 och blev skattelagd 1781 som tullkvarn. De dubbla vattenhjulen finns beskrivna 1807 och drev varsin sten. 1880 rustades kvarnhuset upp och dammen breddades och den nuvarande dammarmen byggdes. Kvarnen var i fullt bruk fram till 1945.

Åtgärderna som genomfördes på Bruhns kvarn innebar restaurering av kvarnhjul, återställande av vattenrännor, restaurering av lyftanordningen som reglerar luckorna och därmed vattenflödet till vattenhjulen vid malning samt åtgärder på fönster, vindbrädor och maltrattar. Till detta utgick ett bidrag med 62 920 kronor. Därtill kom 46 000 kronor i bidrag för att åtgärda vattenrännorna vid kvarnhjulen, möjliggöra reglering av dammluckorna inifrån kvarnen, tillverkning av ny kvarnsten samt iordningställande av räcken m.m.

*Bruhns vattenkvarn med dubbla vattenhjul.
Foto: Katarina Amér.*

Längs med Strömmaån finns en vandringsled genom en spännande och komplex småindustriell kvarn-, såg- och valkmiljö. Vid Bruhns kvarn finns information om och parkeringsplats för vandringsleden.

Vattenrännan leder fram vattnet till överfallshjulet. Foto: Pär Malmros.

Överstekvarn, Lummelundsbruk

Vattentillgången i och kring Lummelundsbruk har under lång tid nyttjats av människor för fiske och för vattenkraft. Troligen anlade cisterciensermunkar fiskdammar och kanske annan vattenverksamhet i ån. Sedan medeltid har kvarnar, vadmalsstamp, sågverk, masugn, hammare och pappersbruk drivits av vattnet från Martebomyr. 1859 uppfördes nuvarande kvarnbyggnad och

troligen flyttade valkan in i samma byggnad. Kvarnen har Gotlands enda bevarade överfallshjul med den imponerande diametern av 10,5 m. Vid fullt vattenflöde gav vattenhjulet enligt uppgift 50 hk. Kvarnverksamheten fortsatte till 1974 och i begränsad omfattning till 1984, då den helt upphörde. Kvarnbyggnaden är också det enda som finns bevarat av den industriella verksamhet som präglat området.

Lummelundsbruk och Lummelundagrottorna tillhör en av Gotlands mest besökta platser och är tillgängligt till stora delar året om. Det finns biologiska värden i ån och en fisktrappa för att möjliggöra flodnejonögats vandring i vattendraget har konstruerats.

Under 2014 togs det fram ett åtgärdsförslag för vattenhjul, vattenränna och exteriör för Överstekvarn, till en kostnad av 14 370 kronor.

Såghuset vid Tjängvide i Kräklingbo socken

Såghuset vid Tjängvide erhöll ett bidrag om 37 000 kronor som bl.a. gått till utvändigt restaurering.

*Vattenkvarnen vid Hammars, efter åtgärd.
Foto: Susanne Hallander.*

Vattenkvarnen vid Hammars, Norrlanda socken

Vattenkvarnen vid Hammars fick ett bidrag på 9 000 kronor för att restaurera träkonstruktionen som kvarnhjulet vilar på.

Ihre kvarn i Hangvar socken

De intressanta och komplexa kvarnmiljöerna vid Ihre beviljades ett bidrag på 55 000 kronor. Insatserna har handlat om slyrensning, gallring och siktlinjehuggning för att synliggöra och tillgängliggöra kvarnmiljöerna, byte av stockverket vid dammen samt sedimentsrensning av Ihre kvarndamm.

*En vinterbild från Norrbys vattenkvarn.
Foto: Katarina Amér.*

Norrbys vattenkvarn i Väte

Vid Norrbys vattenkvarn genomfördes åtgärder i dammen genom rensning av kanal och rensning av området under bron mot dammen. En flateska (flatbottnad båt vanlig för till exvis träskfiske) ska göra det möjligt att återkommande vård/röjning i dammen samt även möjliggöra för barn att i sällskap med vuxen kunna komma ut på dammen (iförda flytvästar förstås!) Bidrag utgick med 27 000 kronor.

Gothemsån vandringshinder

Längs Gotlands längsta huvudavrinningsområde Gothemsån finns flera vandringshinder. Ett bidrag om 20 000 kronor beviljades för att projektera hur det definitiva vandringshindret (förutom för öring) vid Slitegårds kvarn i Dalhem socken skulle kunna utformas för att värna både om platsens kulturhistoriska värden och öka den biologiska mångfalden. Slitegårds kvarn är byggd omkring 1860 som mjölkvarn. På 1930-talet byggdes kvarnen om och vattenhjulet ersattes med en turbin och var i bruk fram till 1950-talet.

Miljön är intressant på flera sätt bl.a. med närheten till museijärnvägen vid Hässelby i Dalhem. Vid eventuell fortsatt projektering av arbetet är dialog och samverkan viktig kring utformning mellan fiskevårdande-, vattenvårdande- och kulturmiljövårdande parter.

Vandringshinder vid Slitegårds i Dalhem.

Foto: Katarina Amér.

Längs ån finns också en vandringsled så även folkhälso-, tillgänglighets- och besöksplatsperspektiven är viktiga komponenter i det kommande arbetet.

Vattenspår - vattenljud

Ytterligare ett projekt har fått medel. Projektet heter ”Vattenspår” och beviljades 124 000 kronor för att dokumentera, digitalisera och göra vattnets ljud i olika miljöer tillgängligt via Länsstyrelsens hemsida. Projektet omfattade preliminärt fem platser med lämningar efter vattenbruk: Bruhns vattenkvarn och Strömmaån i Lye och Stånga socknar där det finns en fiskväg, Norrbys vattenkvarn i Väte socken, Aner vattenkvarn i Boge socken med fiskväg, Petarve vattensåg i Sanda socken samt vattenmiljön vid Lummelundsbruk i Lummelunda socken där det också finns en fiskväg.

Projektet ”Vattenspår” genomfördes i sin helhet av tonsättaren och konstnären Anna E Weiser och resultaten (ljudfiler och en kort presentation av de utvalda platserna i ord och bild) finns på Länsstyrelsen hemsida. Följande vattendrag kom med: Lummelunda, Strömma å, Själso, Norrbys och Petarve - alltså i fyra av vattendragen där *Vårda vattendragens kulturarv* varit med och bekostat åtgärder.

Bok om broar på Gotland

Under 2014 lämnades också bidrag på 32 800 kronor till utgivning samt komplettering av bildmaterial till en bok om Gotlands broar av Torsten Daun.

K. Blekinge län

Blekinge län har inom projektet *Vårda vattendragens kulturarv* under åren 2013–2015 beviljat bidrag till vård av bland annat nedanstående kulturmiljöer och informationsinsatser. Uppgifter genom *Karl-Oskar Erlandsson*, Länsstyrelsen i Blekinge län.

*Flottledsrensning vid Loberget, Mieån.
Foto: Karl-Oskar Erlandsson.*

Mieån, Karlshamns kommun

Under första året röjdes en flottledsrensning från 1700-talets första hälft fram vid Mieån.

Trånhems såg och kvarn före och efter renovering. Foto: Agneta Ericsson.

Trånhems kvarn och såg, Ronneby kommun

Trånhems kvarn och såg är en av få anläggningar längs Bräkneån som fortfarande är i drift. Fasad, fönster och tak åtgärdades. Ägarna kunde såga sitt eget virke och fick bidrag till arbetet med att rusta upp byggnaden utvändigt som panel, tak, fönster m.m. Trånhems kvarn och såg fick 116 000 kronor i bidrag.

Benstampen i Angölsmåla. Foto: Agneta Ericsson.

Benstampen i Angölsmåla, Olofströms kommun

Benstampen i Angölsmåla fick 183 938 kronor i bidrag. Detta är den enda bevarade benstampen i Blekinge som är känd, eller rättare sagt den enda byggnaden. Av interiören finns det inte mycket kvar från benstampsepoken. Verksamheten var stor fram till första världskriget med både import och export till utlandet. Förutom benstamp har det funnits både kvarn, spånhyvel och lådfabrik i byggnaden. Bidraget gick till att renovera väggar, tak, fönster, dörrar, bro till turbinhus m.m. En läcka i taket hade orsakat stor skada, men kunde genom renoveringen hindras från att förvärras.

År 1877 bildade några företagsamma bönder på trakten ett benstampsbolag. Befintlig byggnad har sannolikt till största del rests runt sekelskiftet 1900. Verksamheten arrenderades ut och benstampen ersattes 1914 med en spånhyvel. Parallellt med industriverksamheten maldes mjöl fram till 1949 då rörelsen övertogs av Hemsjö nya lådfabrik. 1981 upphörde lådtillverkningen och sedan dess har varken byggnad eller vattenkraft nyttjats.

Stora Årsjömåla såg och kvarn före och efter renovering.

Foto: Iwar Wenster.

Stora Årsjömåla såg och kvarn, Ronneby kommun

Stora Årsjömåla såg och kvarn fick 58 640 kronor i bidrag. Bidraget gick bl.a. till viktiga byggnadsdelar som behövde åtgärdas. Stora Årsjömåla såg

och kvarn består av ett kvarnhus och ett såghus med kvarndamm. Till kvarnen hör ett mindre bostadshus. Kvarnanläggningen är i sin nuvarande form uppförd runt sekelskiftet 1900. Den kommersiella kvarndriften lades ner på 1960-talet. Kvarnmiljön har av länsstyrelsen bedömts vara en värdefull kulturmiljö och bidrag har utgått med 58 640 kronor i bidrag. På sågen, som fortfarande var i funktionsdugligt skick, kunde virke till renoveringen sågas.

Broddamåla kvarn fick bidrag till exteriöra åtgärder.

Foto: Andreas Åstrand.

Broddamåla kvarn, Ronneby kommun

Broddamåla kvarn fick 54 750 kronor i bidrag. Broddamåla kvarn ingår i en välbevarad torpmiljö i skogen med många äldre byggnader bevarade. Själva kvarnen är bra bevarad även interiört och utrustningsmässigt. Bidraget gick till panel, ny trappa, fönster, dörrar m.m.

Renovering av broar

Bidraget utgick också till att renovera några broar.

Klåvbensbron fick 53 625 kronor i bidrag. Här byttes planken över bron ut. En **bro över Lillån** fick 16 577 kronor i bidrag. Också här gick bidraget till att byta ut planken över bron.

Bron efter renovering. Foto: Jimmy Juhlin Alfberg.

Kvallåkra-Långehall bro, Karlshamns kommun

Kvallåkra-Långehall bro fick 35 700 kronor i bidrag. Den gamla stenbron höll på att rasa. Bidraget gick till att lyfta upp stenarna en och en och konstruera om ena sidan. Bron går till ett naturreservat och det finns lägerverksamhet i närområdet som nu kan nyttja bron.

*Baggeboda kvarn och såg, en mycket välbevarad skvaltkvarn.
Foto: Länsstyrelsen Blekinge.*

Baggeboda kvarn och såg, Olofströms kommun

Baggeboda kvarn och såg fick 165 890 kronor i bidrag. Här var något så sällsynt som en mycket välbevarad skvaltkvarn på ursprunglig plats samt en välbevarad gammal såg. Kvarnränna, vattenhjul, panel, dörrar m.m. har blivit åtgärdade för bidraget. Miljön ingår i riksintresse för kulturmiljö och är föreslagen som byggnadsminne. Ägaren hade inte möjlighet att bidra med vare sig tid eller pengar, utan Länsstyrelsen gick in med hela summan och höll också i projektet. Detta p.g.a. av miljöns höga kulturhistoriska värde i och med sin bevarandegrad och sällsynthet. Även 2015 bidrog Länsstyrelsen med 7:2-medel. Detta till en summa av 159 750 kronor.

Efter stora insatser hittades "Kungastenen" och återfick sin ursprungliga placering. Foton: Gunnel Persson.

Kungastenen vid Mörrumsån, Karlshamns kommun

Kungastenen vid Mörrumsån. Denna minnessten med texten *R 1733* restes i samband med att en flottledskanal invigdes. En privatperson upptäckte våren 2015 att stenen saknades och en insats gjordes för att återfinna den, då den troligen hade svepts med vid höga vattenflöden.

Stenen har varit försvunnen tidigare, omkring 1930. År 1990 hittades den inmurad till trappan till en närbelägen gård, varefter den återuppsattes vid Mörrumsån.

Arbetet skulle ha genomförts under våren men vattenflödena var så höga att det ej gick att ta sig över flottrännen som var knappt tre meter bred. I november gjordes ett nytt försök och stenen återfanns och bärgades med hjälp av talja till sin ursprungliga plats. Film på händelsen finns här: <http://www.sydostran.se/karlshamn/dramatisk-bargning-av-forsvunnet-forn-minne/>

M. Skåne län

Skåne län har inom projektet *Vårda vattendragens kulturarv* under åren 2013–2015 beviljat bidrag till vård av bland andra nedanstående kulturmiljöer och informationsinsatser. Uppgifter genom *Thomas Romberg*, Länsstyrelsen i Skåne län.

Under åren 2013 och 2014 har bidrag från den Regionala bidragssatsningen lämnats till restaureringen av Gräsma kvarn och filmen, *Harry Persson och ängavattningen vid Vressel*.

Gräsma kvarn under renovering. Foto: Helene Stalin Åkesson.

Gräsma kvarn, Kristianstads kommun

Gräsma kvarn är en kvarnmiljö belägen norr om Huaröd i Kristianstads kommun. Anläggningen består av ett boningshus och en vattenkvarn invid Söndre å.

Medel från projektet *Vårda vattendragens kulturarv* har kunnat utnyttjas till en omfattande restaurering av byggnaderna. Delar av stråtaget på boningshuset har lagts om och omfattande byte av korsvirkesstommen har genomförts på kvarnbyggnaden och svinhuset.

Under 1960- och 70-talen var Gräsma kvarn ett populärt utflyktsmål under sommarmånaderna, med café och utställningar. Det är ägarnas ambition att Gräsma kvarn ska återuppstå som besöksmål i någon form. Restaureringen av byggnaderna har skapat förutsättningar för detta.

Harry Persson och ängavattningen vid Vressel

Filmen om Harry Persson produceras av Högskolan Kristianstad genom filmproduktionsbolaget Tally Ho. Filmen finansieras förutom med projekt-pengar även med medel från Region Skåne, SLU och Högskolan Kristianstad.

Skåne har ett utpekat ansvar för ängavattning inom Södra Östersjöns vattendistrikt. Filmens bärande tema är att beskriva ängavattning. Det var ett historiskt viktigt markanvändningssystem som betydde mycket för Skånes försörjning. Harry Persson omtalas som den siste ängavattnaren i Skåne och har i ett tidigare sammanhang intervjuats av professor Urban Emanuelsson. Detta material och intervjuer genomförda med Harry Perssons son, Kurt Harrysson, utgör en viktig del i filmen.

Filmen sätter även in ängavattning i sitt historiska perspektiv med fakta om översilningssystemen i Skåne. Ängavattning som historisk företeelse kan ha betydelse för dagens framåtriktade miljöarbete vid våtmarksrestaurering. Filmen har slutförts och i samband med slutseminariet för *Vårda vattendragens kulturarv* i Alvesta den 18 november 2015 visades de inledande sekvenserna från filmen.

Cementviadukt vid ängsvattningen i Björka, Sjöbo kommun

Till renovering av cementviadukt vid ängsvattningen i Björka, Sjöbo kommun erhöll Kävlingeåns vattenvårdsförbund, 235 000 kronor.

Bidrag till en infoskylt vid Skateholm, Trelleborgs kommun

Bidrag med 15 000 kronor har utgått till en infoskylt vid Skateholm i anslutning till anläggande av våtmark och som i viss mån restaureras som en ängsvattning.

N. Hallands län

Hallands län har inom projektet *Vårda vattendragens kulturarv* under åren 2013–2015 beviljat bidrag till bland annat vård av nedanstående kulturmiljöer och informationsinsatser. Uppgifter genom *Niklas Greve*, Länsstyrelsen i Hallands län.

Restaurering av ett dämme vid Bosgårdsfallet. Foto: Länsstyrelsen Halland.

Restaurering av ett dämme vid Bosgårdsfallet, Torup, i Hylte kommun

Bosgårdsfallet är ett populärt besöksmål i kommunen. I området runt fallet finns lämningar av tidigare verksamheter som har nyttjat kraften från Bosgårdsån. Ovanför fallet ligger dammen från vilket vattnet leddes i tub ned till en kraftstation. Lämningar av ytterligare dammar finns nedströms fallet.

I området har också funnits en snickerifabrik, sågverk, kvarn och flera andra verksamheter. En engagerad samhällsförening arbetar aktivt med att tillgängliggöra området och informera om platsens natur och kulturlämningar. Efter 2014 och 2015 års arbeten har området i högre grad än tidigare blivit tillgänglig, bland annat finns en informationsskylt på platsen och även räcken på själva dammen. Totalt har 260 000 kronor beviljats i bidrag.

Dansbanan vid Sjönevadssjön var en annan anläggning som fick bidrag så att den kunde bevaras. Foto: Länsstyrelsen Halland.

Restaureringsåtgärder av dansbana vid Sjönevadssjön i Falkenbergs kommun

Sjönevads dansbana, belägen intill Sjönevadssjön några mil utanför Falkenberg. Dansbanan ligger i anslutning till Sjönevads gästgiveri och marknadsplatsen för Sjönevads marknad, som anordnats sedan 1819. Dansbanan är uppförd på tidigt 1960-tal och användes sedan flitigt under ett par år. Dansbanan har på senare år inte använts, men sedan några år tillbaka ägs den av en engagerad privatperson som lagt ned mycket energi på att restaurera dansbanan och få igång lite liv där igen. Bidrag har utgått både 2014 och 2015 för att säkra byggnaden, dränering, ny grund, nya bjälklag och dansgolv. Totalt har bidrag beviljats med 111 942 kronor.

Restaurering av Börje Bro i Halmstads kommun

Börje bro är en valvslagen bro från 1950 som riskerade att rivas. Bron uppvisar både ett äldre hantverk, som var i bruk så sent som på 50-talet och den äldre vägdragningen. Med anledning av detta beviljades 2014 medel till restaurering av bron. Idag är platsen ett litet besöksmål och en trevlig rastplats.

Lindhovs stenvalvsbro i Varbergs kommun var en annan bro som fick bidrag. Foto: Länsstyrelsen Halland.

Restaurering av Lindhovs stenvalvsbro i Varbergs kommun

Lindhovs stenvalvsbro ligger strax utanför Varberg och spänner över Himleån. Bron restaurerades i början på 80-talet och var i relativt gott skick med undantag för att en del av en stenmur och en av isnosarna som rasat ihop. 2014 beviljades medel till en restaurering av muren och isnoserna.

Restaurering av Lahults kvarndamm, Hylte kommun

Bidrag utgick till restaurering av Lahults kvarndamm, med 20 671 kronor. Kvarndamm med omgivningar är en del av Rydöbruks tidiga industrihistoria, som utgör riksintresse för kulturmiljövården. Här fanns kvarn, såg, stickhyvel, smedja, snickeriverkstad och ett litet kraftverk. Det kan ha funnits en kvarn på platsen redan under 1500–1600-talen. Fram till 1918 fungerade Lahults kvarndamm som vattenmagasin till kvarn och såg. Idag är det mestadels ruiner kvar, utöver dammen och en bevarad flottningsränna från 1918. Projektet har omfattat restaurering av befintligt murverk, pågjutning av ny betong och ersättning av dammlucka. Syftet var att göra området

kring Lahultsdammen tillgängligt för allmänheten och att informera om områdets natur- och kulturvärden. Projektet, som även omfattar renovering av ytterligare dammdelar samt tillgänglighets- och informationsinsatser, har medfinansierats med LONA-bidrag, Nokås-bidrag för röjning, samt egna insatser. Arbetet utförs i samarbete med Rydöbruks historiska förening samt Rydöbruks samhällsförening. Såväl turister som ortsbor besöker området, många badar i den gamla kvarndammen. Lahults kvarndamm, har fått ett mindre bidrag, 20 671 kronor, till en ny dammlucka och gjutning av ny betong på en av dammvallens murar.

Skvaltkvarnstudie i Äskhults kulturresevat i Kungsbacka kommun

Under 2015 har förutsättningarna för att återuppbygga en kvarnbyggnad vid ett av byns gamla kvarnlägen undersökts. Beviljat bidrag: 75 000 kronor.

Skvaltkvarnar i kvarndalen vid Ulvatorpsbäcken fick också bidrag inom projektet. Foto: Länsstyrelsen Halland.

Restaurering av skvaltkvarnar, Varbergs kommun

Restaurering av skvaltkvarnar i kvarndalen vid Ulvatorpsbäcken, Kvarndalen ligger längs Ulvatorpsbäckens lopp i östra Halland. Totalt finns åtta skvaltkvarnar av husbehovstyp bevarade längs med bäcken, men som mest under 1800-talet tror man att det funnits 14 stycken. Av de åtta finns två som fortfarande går att ta i bruk. Längs med bäcken går sträckningen för den populära vandringsleden Hallandsleden. Kvarndalen håller även på att utredas inför en eventuell byggnadsminnesförklaring. Under 2015 har den lokala hembygdsföreningen beviljats 75 500 kronor i bidrag för omläggning av vasstak på två av kvarnarna och ny rygging med halm på ytterligare en.

Kvarnruin, Nåkälla kvarn. Foto: Länsstyrelsen Halland.

Nåkälla kvarn, Kungsbacka kommun.

Nåkälla kvarn var en vattenkvarn med överfallshjul som anlades på 1880-talet och i bruk till 1950-talet. Sedan dess har anläggningen till stor del förfallit, mycket på grund av att kvarnbyggnaden raserades vid ett åsknedslag 1967, men den fungerar ändå som besöksmål i viss utsträckning. I dag finns grundmurarna och en del murade väggar kvar. Den nuvarande fastighetsägaren har dock en ambition att restaurera kvarnen så att den i framtiden ska kunna användas. Arbetet är i ett inledande skede och det har i år handlat om att stabilisera och delvis mura om den kvarvarande grundkonstruktionen. Det har även installerats ett plåtrör där inloppet till turbinen tidigare varit. Beviljat bidrag, 50 000 kronor.

Bok om Lagans kraftverk samt skyltning vid kraftverksbyggnaderna

Under 2014 och 2015 har Länsstyrelsen tillsammans med Statkraft arbetat med ett tvådelat informationsprojekt kring kraftverken i Lagan. Det har gått ut på att lyfta fram de spektakulära kulturmiljöerna som kraftverken utgör. Projektet har dels omfattat att trycka några nya skyltar på platser där de gamla blivit dåliga och dels att ta fram en rapport som belyser Lagadalens kraftverk ur både ett nutida och dåtida perspektiv. Under 2015 har medel beviljats för att trycka en lättillgänglig publikversion i bokform av rapporten.

O. Västra Götalands län

Västra Götalands län har inom projektet *Vårda vattendragens kulturarv* under åren 2013–2015 beviljat bidrag till vård av bland annat nedanstående kulturmiljöer och informationsinsatser. Uppgifter genom *Ann-Katrin Larsson*, Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

*Brokvarns vattenränna efter återuppbyggnad.
Foto: Karin Lundberg.*

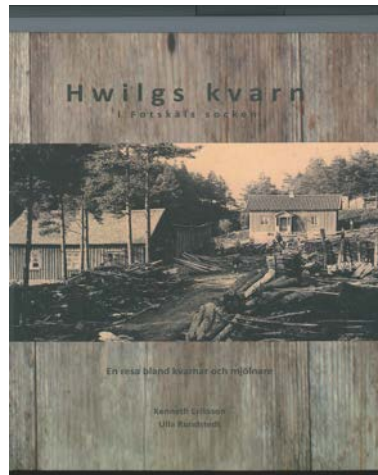
Brokvarn såg och kvarn i Öxabäck, Marks kommun

Öxabäcks hembygdsförening äger sedan 1996 anläggningen och har restaurerat byggnaderna både exteriört och interiört. De är belägna vid Torestorpsån och är idag ett välbesökt turistmål. Föreningen har också anlagt en naturstig.

Kvarn- och såganläggningen har ett stort kulturhistoriskt och industrihistoriskt egenvärde och är utvärderad som prioritet 1 i rapporten agrar småindustri i Västergötland. Här finns broar från olika tidsåldrar, en kvarnbyggnad med den tekniska utrustningen bevarad och ruiner som berättar om byggnader som tidigare funnits på platsen. Redan 1625 fanns en tullkvarn i området och minst sex sågverk ska ha funnits vid vattendraget. Befintlig kvarn och såg uppfördes i början av 1930-talet.

Hembygdsföreningen fick 300 000 kronor i bidrag till material vilket utgjorde hälften av kostnaden för att renovera vattenrännan. Materialet togs fram under 2013 och arbetet genomfördes 2014. Genom vattenrännan kan nu sågen återigen drivas med vattenkraft.

Arbetet genomfördes och dokumenterades av hembygdsföreningen. Se deras hemsida. <http://oxabackhembygd.com/folj-renoveringen-av-brokvarn/>

Vilgs kvarn, Marks kommun

Ägarna till Vilgs kvarn har fått bidrag till materialkostnader vid renovering av kvarnen med 30 000 kronor. Ägarna har på eget initiativ dokumenterat kvarnen och dess historia i en bok *Hvilgs kvarn i Fotskäls socken En resa bland kvarnar och mjölnare*. Boken beskriver kvarnen i ord och bild under den tid den var i drift 1903–1953 och ett kapitel beskriver också renoveringen från 2010 till 2016.

Rydals fabriker efter putsning och målning.

Foto: Karin Lundberg.

Rydals fabriker, Marks kommun

Rydals fabriker har fått bidrag med 250 000 kronor till utvändigt renovering av fasaden. Marks kommun är bidragsmottagare. Den fabriksbyggnad som finns idag är den ursprungliga spinnerilängan, som uppfördes 1853 i två våningar av tuktad gnejs. Den huvudsakliga tillverkningen har bestått av spunnet bomullsgarn. Bidraget utgick till en etapp av en flerårig renovering. Fabriksbyggnaden, skorstenen, stenmagasinet, kraftverket och den f.d. disponentbostaden förklarades som byggnadsminne 1991. Bruksmiljön ingår också i ett område av riksintresse för kulturmiljövården.

*Madängs kvarn efter renovering av fönster.
Foto: Björn Ohlén.*

Madängs kvarn, Tidaholms kommun

Madängs kvarn har fått bidrag till renovering och komplettering av fönster med 20 000 kronor. Madängs kvarn har anor från 1700-talet och de idag äldsta delarna byggdes sannolikt 1859. Sedan dess har den blivit om- och tillbyggd flera gånger, senast troligen 1937 då nytt kvarnverk installerades.

Under 1936 byggdes en kraftstation som levererade ström till kringliggande gårdar. Kvarnen lades ner på 1960-talet. Madängs kvarn och såg ligger i Madängsholm sydväst om Tidaholm strax bredvid landsvägen och bron som går över Tidan. I miljön ingår också små uthus och en ombyggd kvarnbostad.

*Dammen vid Edet, 2017 med nya räcken m.m.
Foto: Hans Hellman.*

Edets kvarn och benstamp, Karlsborgs kommun

Kommunen har fått bidrag till att renovera dämnet vid Edets kvarn och benstamp under två omgångar med totalt 310 000 kronor. Anläggningen vid

Edet är byggnadsminne sedan 1997 och ingår också i ett riksintresse för kulturmiljövården.

Gården har koppling till Göta kanals tillkomst och visar tydligt hur jordbruksverksamhet och småindustri hörde samman med den agrara näringen. Edets kvarn och benstamp tillsammans med Edets gård är ett besöksmål. Åtgärderna blev försenade och genomfördes under våren 2017. Arbetet avsåg traditionell reparation av läckage i damm. I samband med arbetet kompletterades skyddsräcken m.m. för att öka tillgängligheten till besöksmålet.

Spikbryggan i Forsvik, efter renovering. Foto: Hans Hellman.

Spikbryggan i Forsvik, Karlsborgs kommun

Spikbryggan ingår i byggnadsminnet Forsviks Bruk och bidrag har utgått till material för att kunna återuppföra spikbryggan. Olika bryggor har tidigare funnits på platsen. 1871 byggdes en brygga i samband med att träsliperiet uppfördes. Bryggan användes främst för träsliperiets behov men det kördes även kol och koks till kolboden som användes för brukets verksamhet. Bryggan har under åren från 1871 till slutet av 1950-talet reparerats och byggts om många gånger men den ersattes till slut av en flytbrygga på samma plats. 1994 ersattes den av en nybyggd brygga i samma läge som den tidigare spikbryggan, men med en något annorlunda utformning. Denna brygga började redan 2009 uppvisa irreparabla skador.

Arbetet med den nya spikbryggan delades in i tre faser. Spikbryggan revs i augusti 2014, steg ett, och steg två gällde inköp av byggmaterial, bland annat ek och europeisk lärk. Steg 3 var själva byggfasen av bryggan. Spikbryggan färdigställdes under perioden maj-oktober 2016. Bidrag beviljats under två år med totalt 234 400 kronor.

Mauritz kvarn efter renovering. Foto: Annie Bergström.

Mauritz kvarn, Skagata, Ale kommun

Mauritz kvarn har fått bidrag till renovering av golv m.m. i underkvarn med 35 000 kronor. Kvarn- och sågbyggnad har funnits på platsen åtminstone sedan 1700-talet. Den nuvarande kvarnen byggdes upp efter brand på 1880-talet. Kvarnbyggnaden uppförd i timmer med stenkällare och är välbevarad sedan byggnadstiden. I samband med renoveringen grävdes källaren ur och pelare till källartak och golv till första våningen stabiliserades. Källargolvet renoverades. Fasaderna målades med falu rödfärg, fönstren kittades och målades om m.m.

*Forentorps klosterkvarn, under och efter omläggning av tak.
Foto. Ulf Larsson.*

Forentorps klosterkvarn, Falköpings kommun

Forentorps klosterkvarn har fått bidrag med 78 500 kronor till omläggning av vasstak. Kvarnplatsen lär ha tillhört Gudhems kloster, som anlades på 1160-talet, och kvarnen kallas därför enligt tradition för "Klosterkvarnen".

Kvarnen är klassad som fornlämning och ligger inom naturreservatet Foren-torpa ängar. Kvarnen är uppmärksam i kommunens kulturhistoriska in-ventering och ingår i ett större riksintresseområde. Kvarnen lär ursprungli-gen ha varit en skvaltkvarn, men har under 1700-talet försetts med ett över-fallshjul och på 1800-talet med en turbin. Byggnaden är uppförd i två vå-ningar av sandsten med gavelrösten av grånad locklistpanel. Vid omlägg-ningen sparades det undre skiktet med vass från Hornborgasjön och ett nytt ca 30 cm tjockt lager vass från Polen lades ovanpå det gamla. Täckespröt av hasselkäppar och pollträ av ek, mörning av råghalm. Vindskivor m.m. av ramsågat virke.

Kvissle kvarn före och efter renovering. Foto: Ulf Larsson.

Kvissle kvarn, Trävattna, Falköpings kommun

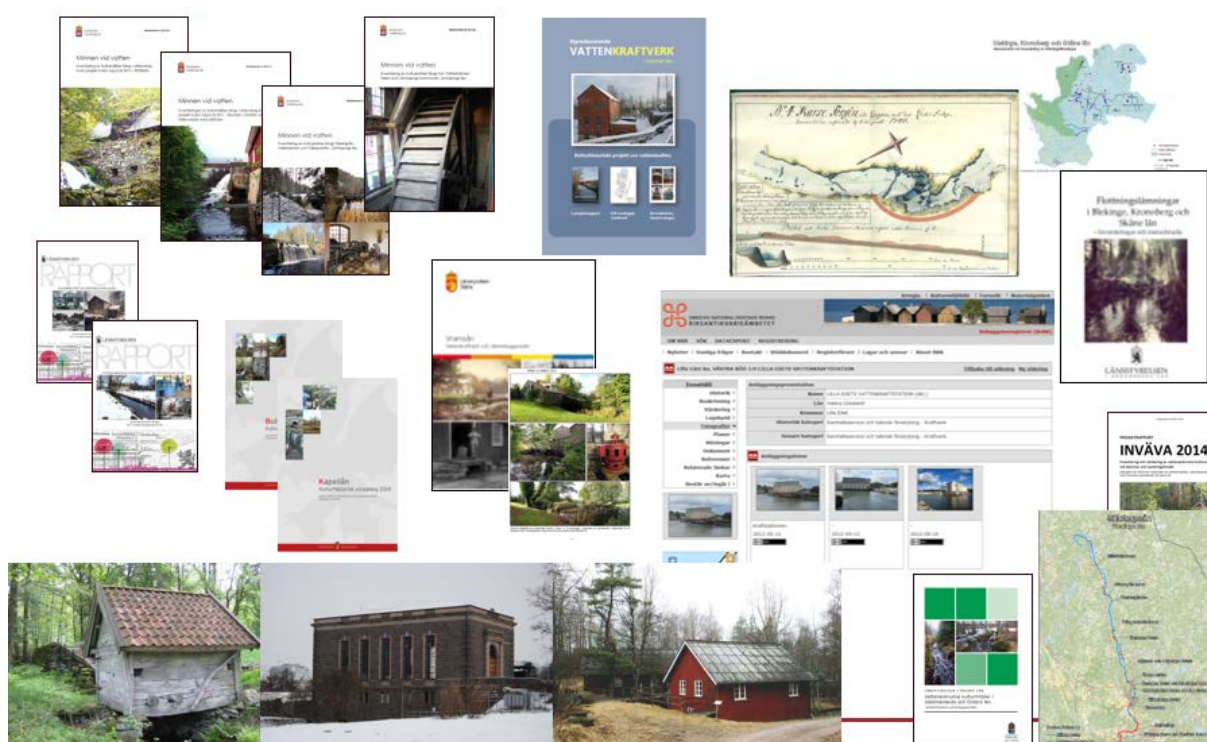
Kvissle kvarn har fått bidrag med 100 000 kronor till renovering av tak. Kvissle gård ligger vid Lidans övre lopp. Gården och kvarnen är uppmärk-sammade i olika inventeringar som kulturhistoriskt värdefull och kvarn-byggnaden är ett väsentligt inslag i kvarnmiljön, viktig att bevara, särskilt som den maskinella utrustningen i kvarnen är intakt. Gårdsbebyggelsen ut-görs av huvudbyggnad med två flyglar, kvarn och stall. Omgivningarna präglas av ett intressant kulturlandskap och norr om bebyggelsen ligger ett område med blästerbrukslämningar. Över Tidan går en stenvalvsbro som är registrerad som fornlämning. Gården har anor sedan 1400-talet.

Kvarnen är uppförd omkring 1885 men fick sitt nuvarande utseende 1934. Kvarndriften upphörde 1977 men maskineriet är bevarat. Sumpen med turbiner är förfallen. Kvarnen är uppförd med en bottenvåning av timmer, och övervåningens gavlar av stolpverk. Fasaderna är målade med faluröd slam-färg och mansardtaket lagt med tvåkupigt tegel.

Bilaga 1

Förteckning över rapporter och andra produkter som tagits fram i södra Sverige inom projekten Vattenförvaltning och kulturmiljö i Västerhavets vattendistrikt (VaKul) och Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt som pågick under åren 2010–2016.

Den regionala satsningen Vårda vattendragens kulturarv är sidoprojekt till dessa paraplyprojekt där nio av de elva länen i södra Sverige deltagit

Paraplyprojekten

Övergripande

Paraplyprojektets hemsida: <http://www.vattenmyndigheterna.se/Sv/vattendistrikt-sverige/vasterhavet/projekt/Sidor/vattenanknuten-kulturmiljo.aspx>

Paraplyprojektets hemsida: <http://www.vattenmyndigheterna.se/Sv/sodra-ostersjon/projekt/Pages/kulturmiljo-och-vattenforvaltning.aspx> med länkar till länsstyrelsernas projektsidor.

Dedering, C och Larsson, A-K. *Så gick det! Vägen framåt? Kulturmiljö och vattenförvaltning i södra Sverige. Dokumentation av slutkonferens 2016-11-18 för två projekt i södra*

Sverige. Länsstyrelsen Kalmar län, meddelande 2017:08, Länsstyrelsen i Västra Götalands län, rapport 2017:40. Tre delar.

Dedering, C och Larsson, A-K. *Kulturmiljö och vattenförvaltning i södra Sverige 2010–2016. Elva län i samverkan*. Länsstyrelsen Kalmar län, meddelande 2017:07, Länsstyrelsen i Västra Götalands län, rapport 2017:38. (Finns tillgänglig digitalt på länsstyrelsernas webb, men är också tryckt i en mindre upplaga.)

Enbart Södra Östersjöns vattendistrikt

Informationsblad *Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt 2010–2016* (okt 2015, uppdaterat nov 2016). Finns att ladda ner på hemsidan enligt ovan. Utskriftsformat A3 liggande.

Dedering, C. *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt. Projektplan 2010–2016*, uppdaterad 2016-01-25. Finns hos Länsstyrelsen Kalmar och Havs- och vattenmyndigheten.

Dedering, C. 2011. *Förstudie Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt*, Länsstyrelsen Kalmar, inkl. bilagor. Finns att ladda ner på hemsidan enligt ovan.

Dedering, C. 2013. *Vad har vi gjort och hur har det gått? Sammanfattande utvärdering och resultatredovisning för 2010–2012 Projektet Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt*. Finns att ladda ner på hemsidan enligt ovan.

Dedering, C. 2015. *”Hur gick det sen?” Sammanfattande information, utvärdering och resultatredovisning för Projektet Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt 2010 till våren 2015*. Finns att ladda ner på hemsidan enligt ovan.

Dedering, C. 2015. *Resultatredovisning och uppföljning Kulturmiljö och vattenförvaltning i SÖVD 2014*. Rapport till Havs- och vattenmyndigheten och Riksantikvarieämbetet. Januari 2015. Innehåller ett stort antal bilagor bl.a. länsvisa redovisningar. Finns hos Länsstyrelsen Kalmar, Havs- och vattenmyndigheten, Riksantikvarieämbetet samt i projektet medverkande länsstyrelser.

Enbart Västerhavets vattendistrikt

Magnusson, J, VaKul, Vattenförvaltning och kulturmiljö. Slutrapport – Etapp I. 2011-04-04. Länsstyrelsen i Västra Götaland. Rapport 2017: 04.

Informationsblad VaKul, Vattenförvaltning och Kulturmiljö-Västerhavets vattendistrikt 2010–2016. Finns på gemensam lagringsyta att skriva ut kan användas på konferenser och informationsträffar.

Larsson, A-K. *Resultatredovisning och uppföljning av VaKul -Vattenförvaltning och kulturmiljö – Västerhavets vattendistrikt 2014*. Redovisning till Havs- och vattenmyndigheten samt till Riksantikvarieämbetet. Januari 2015. Finns hos Länsstyrelsen i Västra Götaland och Havs- och Vattenmyndigheten.

Larsson, A-K, VaKul, Vattenförvaltning och Kulturmiljö Västerhavets vattendistrikt. Slutrapport 2010–2016. Länsstyrelsen i Västra Götalands län. Rapport 2017:48

Rapporter och dylikt länsgemensamma aktiviteter

(”interna rapporter” som ej spridits utanför länsstyrelserna, rapporterna nedan finns hos bland annat Länsstyrelsen Kalmar)

Fältseminarier

Dedering, C. 2012. *Dokumentation Seminarium om inventering och värdering av vattenanknutna kulturmiljöer Eksjö med omnejd 4–5 september 2012.*

Dedering, C, Magnusson, J, Claesson, E, Rodin, A. 2013. *Dokumentation Seminarium om flottningslämningar – och prioritering och planering av återställningsåtgärder Alvesta 21 november 2012.*

Dedering, C. 2013. *Dokumentation från studiebesök och arbetsmöte Mörrum Kungsforsen/Laxens hus, Mörrumsån, Blekinge 2013-09-25.*

Dedering, C. 2014. *Dokumentation av fältseminarium i Kalmar län 2014. Inventering och värdering av kulturmiljöer vid dammar och andra vandringshinder. Inkl flera bilagor.*

Dedering, C, Claesson, A. och Svarvar M. 2016. *Dokumentation av fältseminarium i Östergötlands län 2015. Kulturmiljöer vid vattendrag i Östergötlands län 18–19 maj 2015. En gemensam aktivitet inom projekten Kulturmiljö och vattenförvaltning i SÖVD och VaKul i VHVD.*

Larsson, A-K. 2016. *Dokumentation av fältseminarium. Kulturmiljöer vid vattendrag den 15-16 september 2015. Västra Götalands län. En gemensam aktivitet inom projekten Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt och VaKul i Västerhavets vattendistrikt.*

Dedering, C m fl. 2016. *Dokumentation av fältseminarium Kulturmiljöer vid vattendrag i Skåne, Blekinge och Kronobergs län. 16–17 maj 2016. En gemensam aktivitet inom projekten Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt och VaKul i Västerhavets vattendistrikt.*

Tvärsektoriella workshopar 2014–2015

Tvärsektoriella workshoparna *Bättre samverkan! En workshop om tvärsektoriella syn-/arbetssätt vid åtgärder i och vid vattendrag (2014)* och *Bättre samverkan 2.0 En uppföljande workshop om tvärsektoriella syn-/arbetssätt vid åtgärder i och vid vattendrag (2015)* för länsstyrelserna i SÖVD och VHVD.

Konferenshäften, deltagarförteckningar, powerpoints, minnesanteckningar från gruppdiskussioner etc finns internt tillgängligt för länsstyrelserna (alla 21 län).

Dessutom finns Uppföljning av beslut för bättre samverkan 2014–2015 som en intern rapport.

Utbildningar

2014. *Dokumentation Kompetensutveckling Elektriska vattenkraftverk 17–18 september 2014 Teknik, kulturmiljöer, metoder inventering och värdering m.m. med Bengt Spade/industriarvsgruppen och Lotta Lamke/Länsstyrelsen Kalmar.* Dokumentation i form av rapport, bildspel, inspelning och utvärdering av utbildningen finns internt tillgängligt för länsstyrelserna.

2015. *Dokumentation Utbildning/kompetensutveckling Dammar respektive Stampar 15 april 2015* via Lync - Med industriarvsantikvarie Ida Dicksson. Dokumentation i form

av rapport, bildspel, inspelning och utvärdering av utbildningen finns internt tillgängligt för länsstyrelserna.

2015. *Dokumentation Utbildning/kompetensutveckling Vattenkvarnar & Vattensågar tisdag 8 december 2015*, med Bengt Spade, Industriminnesbyrån.

2015. *Wiaholms garvaregård och garveri museum. Dokumentation av studiebesök 2015-05-19*. C Dederling, Claesson, A.

Rapporter delprojekt 2 / etapp II

Kulturmiljö – vattenförvaltning Södra Östersjöns vattendistrikt

HARO-Huvudavrinningsområdes översikter

Avrinningsområdesvisa kunskapsöversikter (HARO-översikter) inklusive kartbilagor är ej tryckta utan finns endast digitalt och är tillgängliga här: <http://www.vattenmyndigheten.se/Sv/sa-har-arbetar-vi/vara-projekt/Sidor/kulturmiljo-och-vattenforvaltning.aspx>

Obs arbetsmaterial. Totalt 50 rapporter och flera hundra kartbilagor.

Östergötland (huvudansvar)

Finspångsårnas avrinningsområde 2011

Storån avrinningsområde 2011

Svartåns avrinningsområde 2011

Vindåns avrinningsområde 2011

Kusten och skärgården i Östergötland 2012

Nedre Motalaströms avrinningsområde 2012

Stångåns avrinningsområde 2012

Söderköpingsåns avrinningsområde 2012

Övre Motalaströms avrinningsområde 2012

Jönköping (huvudansvar)

Emåns avrinningsområde 2011

Vätterns av- och tillrinningsområde 2012

Kalmar (huvudansvar)

Lyckebyåns haro

Bruatorpsåns avrinningsområde och 79/80 del av (inom Kalmar inkl Brömsebäcken)

Hagbyåns haro och kustområde 78/79 (Halltorpsån) och 77/78

Ljungbyåns avrinningsområde

Snärjebäckens haro samt kustomr 76/77 (Kalmar) och 75/76 (Nävraån)

Alsteråns haro och kustområde 75/76 och 74/75

Viråns haro

Kustområde 73/74

Marströmmens haro och kustområde 72/73 och 71/72

Bostorpsströmmen haro

Kustområde 70/71 och 69/70

Öland

Gotland (huvudsvar)

Gotland västra/nordöstra kustområde jan 2015

Gothemsåns avrinningsområde 2012

Snoderåns avrinningsområde 2012

Gotlands sydvästra kustområde jan 2015

Skåne, Blekinge, Kronoberg (huvudansvar skiftar)

Delprojekt 2 HARO-översikter, inalles 24 stycken

Bräkneån

Gallån-Orlundsån

Helge å

Höje å

Kävlingeån

Kullen

Listerbyån

Mieån

Mörumsån

Nättrabyån

Råå-ån

Rönne ås biflöden

Ronnebyån

Saxån

Saxemara-Skönevik-Väby

Sege å

Silletorpsån

Skräbeån

Snärjebäcken inkl Nävraån

Sydskust åar

Vierydsån

Åbyån och Lillån

Åryd-Hallarydsån och Stärnö-Stilleryd

Österlenåar

Vattenförvaltning och Kulturmiljö (VaKul) Västerhavets vattendistrikt

Ettap II i Västerhavets vattendistrikt kom inte att genomföras i den omfattning som var tänkt. Två län Hallands och Västra Götaland har tagit fram GIS skikt som innehåller sammanställning av befintligt kunskapsunderlag som kan användas vid fältinventering och prioritering av kunskapsbehov.

Rodin, A. *VaKul - vattenanknutet kulturarv i Halland*. Länsstyrelsen i Halland 2013. Meddelande 2013:4.

Granberg, E-M, Jonsson, M, Larsson, A-K, och Larsson, M. *Vattenanknutet kulturarv i Västra Götaland. Sammanställning och värdering av befintligt kunskapsunderlag. Vattenförvaltning och Kulturarv i Västerhavets vattendistrikt. VaKul Ettap II*. Rapport nr: 2017:02.

Nya kunskapsunderlag delprojekt 3/ etapp III, redovisade per län

Östergötlands län

Tryckta rapporter tillgängliga på länsstyrelsens hemsida <http://www.lansstyrelsen.se/Ostergotland/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/byggnadsvard/Pages/Projekt.aspx>

Olstorpsbäcken, Kulturhistorisk utredning 2012

Kisaån, Kulturhistorisk utredning 2012

Bulsjöån, Kulturhistorisk utredning 2013

Kapellån, Kulturhistorisk utredning 2013

Storån vid Falerum, Kulturhistorisk utredning 2014
Lillån i Boxholm, Kulturhistorisk utredning 2015
Stångån norr om Bjärka-Säby, Kulturhistorisk utredning 2016
Tvärån och Hällaån i Söderköping, Kulturhistorisk utredning 2016

Östgotakartan <http://ext-webbgis.lansstyrelsen.se/Ostragotaland/Ostgotakartan/>
GIS-skikt LstE Kvarninventering
GIS-skikt LstE Kulturmiljö och vattenförvaltning

FMIS <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>
163 objekt registrerade och inrapporterade till FMIS

Artikel i Östgöta Correspondenten <http://www.corren.se/nyheter/historiskt-oringutslapp-om4178896.aspx>

Jönköpings län

Inventeringsresultaten redovisas i rapportserien *Minnen vid vatten – Inventeringar av kulturmiljöer längs vattendrag inom projekt Kultur Aqua*:

Rapporterna går att ta del av via Länsstyrelsen hemsida under publikationer/rapporter:
www.lansstyrelsen.se/jonkoping

Södra Östersjöns vattendistrikt (SÖVD):

Minnen vid vatten - Röttleån: Meddelande nr 2014:22 (Mikael Karlsson)

Minnen vid vatten- Bruzaån, Gnyltån, Sällevadsån: Meddelande nr: 2014:13
(Anders Kraft)

Minnen vid vatten - Huskvarnaån: Meddelande nr: 2013:29 (Linnea Kallerskog)

Minnen vid vatten- Tabergså, Kallebäcken, Kåperydsån. Meddelande nr: 2013:19
(Linnea Kallerskog)

Minnen vid vatten- Tolv Vättebäckar. Meddelande nr: 2013:20 (Linnea Kallerskog)

Minnen vid vatten- Årån, Solgenåarna. Meddelande nr: 2011:26 (Anders Kraft)

Minnen vid vatten - Farstorpaån, Skärveteån, Gårdvedaån: Meddelande nr 2016:10
(Jon Almcrantz)

Minnen vid vatten - Helge Å: Meddelande nr 2017:08 (Jan Borg)

Minnen vid vatten – Silverån: Meddelande nr 2017:24 (Mikael Karlsson)

Västerhavets vattendistrikt (VaKul):

Minnen vid vatten- Årån: Meddelande nr: 2011:26. (Även under SÖVD.) (Anders Kraft)

Minnen vid vatten - Nissan: Meddelande nr 2016:30. (Linnea Kallerskog)

Minnen vid vatten- Toftaån med biflöden: Meddelande nr 2016:05. (Mikael Karlsson)

Minnen vid vatten- Tidan: Meddelande nr 2015:32. (Mikael Karlsson)

Minnen vid vatten- Hjørsetån, Hylletoftaån, Vämmesån: Meddelande nr: 2015:29. (Mikael Karlsson)

Rapporter som kommer att publiceras under år 2018:

Minnen vid vatten - Älgabäcken, Västerån, Storån, Österån. (Jan Borg)

Minnen vid vatten- Nissans biflöden (Jönköpings län). (Linnea Kallerskog)

Minnen vid vatten- Lagans huvudfåra (Jönköpings län). (Mikael Karlsson)

Minnen vid vatten -Emåns huvudfåra i Jönköpings län. (Anders Kraft) Södra Östersjöns vattendistrikt (SÖVD)

Gotlands län

Kunskapsöversikter kulturmiljö och vattenförvaltning för fyra områden, se redovisning under delprojekt 2.

Digitalisering av en äldre analog och synnerligen otillgänglig broinventering från 1981–82. Inventeringen med tillhörande rapport med bilder, finns nu tillgängligt som ett handläggarstöd i form av ett GIS-skikt.

Rapporten *Digitalisering av data från broinventeringen 1980–81.* Rapport Arendus 2014:1.

GIS-skikt med uppgifter om var det funnits vattenverksamhet i form av kvarnar, sågar och valkor. GIS-skiktet skapades utifrån genomgång och digitalisering av anläggningar i de historiska kartorna från slutet av 1600-talet och framåt. Till GIS-skiktet finns en tabell kopplad med uppgifter om de olika anläggningarna. Sammanlagt har över 1300 anläggningar digitaliserats, varav ca 400 objekt från 1700-talet eller äldre, ca 460 från perioden 1760–1840, ca 750 från perioden 1840–1900 (laga skifte) samt ca 255 på ekonomiska kartan 1930–39. Flera anläggningar har alltså mycket lång kontinuitet på samma plats.

Övrigt (delvis inom Vårda vattendragens kulturarv):

Vattenspår 2016. Länsstyrelsen Gotlands län.

Bilder av den gotländska kustkulturen. Intervjuer och berättelser med några Fårökvinnor. Edlund, Lennart 2014.

Skåne, Blekinge och Kronobergs län

Flottningsprojektet

Kring flottning har följande rapporter gjorts:

Pilotprojekt kring flottningslämningar i Lagans avrinningsområde inom Kronobergs län. 2011, 16 sidor. Stencil.

Flottningslämningar i Kronobergs län. Inventering av flottningslämningar och kulturhistorisk bedömning av vandringshinder. Länsstyrelsen Kronoberg Meddelande 2012:22. Emma Eriksson och Ylva Roslund-Forenius. 36 sidor samt bilagor. Finns digitalt på bl.a. Länsstyrelsen Kronobergs hemsida:

<http://www.lansstyrelsen.se/Kronoberg/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/arkeologi-och-fornlamningar/kunskapsunderlag-och-inventeringar/flottningslamningar/Pages/default.aspx>

Flottningslämningar i Blekinge, Kronoberg och Skåne län– Inventeringar och metodstudie. 2013. Länsstyrelsen Kronobergs län meddelande 2013:15. 95 sidor. Jakob Marktorp och Ylva Roslund-Forenius. Finns digitalt på bl.a. Länsstyrelsen Kronobergs hemsida:

<http://www.lansstyrelsen.se/Kronoberg/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/arkeologi-och-fornlamningar/kunskapsunderlag-och-inventeringar/flottningslamningar/Pages/default.aspx>

GIS-skikt med flottleder, inventerade sträckor, flottningslämningar m.m. Tillgängligt som kartunderlag via Länsstyrelsen WebGIS <http://www.lansstyrelsen.se/Kronoberg/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/arkeologi-och-fornlamningar/kunskapsunderlag-och-inventeringar/flottningslamningar/Pages/default.aspx>

Inrapportering till FMIS

Inrapporteringar till FMIS 126 stycken. FMIS <http://www.fmis.raa.se/coon/fornsok/search.html>

GIS-skikt

GIS-skikt för vattendragen finns på Blekinges webbGIS för alla inventerade miljöer. sammanlagt 205 stycken. De är nedladdningsbart från Länsstyrelsens övergripande GIS-sida.

Tryckta rapporter inventering/värdering 2014–2018

Rapporter (samtliga tryckta och på vår hemsida <http://www.lansstyrelsen.se/blekinge/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/arkeologi-och-fornlamningar/kulturmiljoer-vid-vattendrag-och-sjoar/Pages/default.aspx>):

Badebodaån – vattenanknutna kulturmiljöer. 2015. 251 sidor.
Vattenanknutna kulturmiljöer vid Mieån. 2015. 233 sidor.
Vramsån – Vattenkraftverk och dammbyggnader. 2015. 204 sidor.
Kulturmiljöer vid Prästebodaån-Lillån. 2015. 91 sidor.
Rössjöholmsån och Kägleån – Vattenanknutna kulturmiljöer. 2015. 170 sidor.
Vattenanknutna kulturmiljöer vid Silletorpsån. 2015. 143 sidor.
Vattenanknutna kulturmiljöer vid Engaholms gods. 2015. 39 sidor.
Vandringshinder i Skåne län – kulturhistorisk utredning. 2016. 285 sidor.
Vattenanknutna kulturmiljöer vid Mörrumsån. 2016. 470 sidor.
Vattenanknutna kulturmiljöer vid Kårestadsån, 2017. 226 sidor.
Vattenanknutna kulturmiljöer vid Bjärkneån, 2018. 273 sidor.

Övrigt

Kunskapsunderlag i form av inventeringar av sträckor och enskilda miljöer. Ej tryckta, finns internt på respektive länsstyrelse:

Mörrumsån fältdag 4 dec 2015: Inventering och åtgärdsförslag längs Mörrumsån inför biotopvårdsåtgärder. 13 sidor.
Anteckningar från fältdag vid Mörrumsån den 4 november 2015: Inventering och åtgärdsförslag längs Mörrumsån inför biotopvårdsåtgärder. 10 sidor.
Kulturlämningar längs med Mörrumsån: Inventering längs Mörrumsån för riksintresseavgränsning. 11 sidor.
Inventering och åtgärdsförslag längs Bräkneån inför biotopvårdsåtgärder. 15 sidor.
Mieån åtgärdsförslag: Inventering och åtgärdsförslag längs Mieån inför biotopvårdsåtgärder. 9 sidor.
Biotopvårdsåtgärder i Lyckebyån: Inventering och åtgärdsförslag längs Lyckebyån inför biotopvårdsåtgärder. 8 sidor.
Minnesanteckningar efter besök vid Bräkneån: Inventering och åtgärdsförslag längs Bräkneån inför biotopvårdsåtgärder. 4 sidor.
Vattenanknutna kulturmiljöer vid Hanefors kraftstation: Syftet med rapporten är att förmedla ett kunskapsunderlag inför planerade biotopvårdsåtgärder och avveckling av kraftstationen. 24 sidor
Dessutom finns projektbeskrivningar och projektrapporter (resultat) för verksamhetsåren 2014–2016 internt tillgängliga.

Kalmar län

Vattenkraftverksprojektet

Kulturhistorisk dokumentation av elektriska vattenkraftverk i drift i Kalmar län. Projektbeskrivning 2012-10-24. (stencil)
Lamke, L. 2014. *Vattenkraftverksprojektet 2012–2013 - ett kulturhistoriskt projekt om de elproducerande vattenkraftverken i Kalmar län - Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för södra Östersjöns vattendistrikt, delprojekt 3.* Länsstyrelsen Kalmar rapport. (Rapporten innehåller metodbeskrivning, resultat och länsomfattande analys) Finns på länsstyrelsen hemsida.

Elproducerande vattenkraftverk i Kalmar län – Kulturhistoriskt projekt om vattenkraften.
Publikt informationsblad med information, resultat och analys. Finns på länsstyrelsens hemsida.

GIS-skikt med tabellfakta för 228 historiska och befintliga elproducerande vattenkraftverk i Kalmar län.

(har varit tillgänglig via länsstyrelsens externa webb-GIS men tagits bort därifrån enligt önskemål från kraftverksägare på grund av skadegörelse på vattenkraftverk, finns nu endast tillgängligt internt på länsstyrelsen)

Miljöbeskrivningar för 38 kraftverk med dokumentation och värdering av de vattenkraftverk i länet som är i drift och har ett maskinrum som uppförts innan år 1980. (tillgängliga via länsstyrelsens hemsida men flera har tagits bort därifrån enligt önskemål från kraftverksägare på grund av skadegörelse på vattenkraftverk, finns nu endast tillgängligt internt på länsstyrelsen)

Powerpointpresentationer Vattenkraftverksprojektet 2012–2013 - ett kulturhistoriskt projekt om de elproducerande vattenkraftverken i Kalmar län (internt länsstyrelsen)

INVÄVA (INventering och VÄrdering av VATTenanknutna kulturmiljöer vid dammar)

Projektbeskrivningar för projektet INVÄVA för åren 2014–2016. (endast tillgänglig internt på länsstyrelsen)

Projektrapporter för projektet INVÄVA för åren 2014–2016. (endast tillgänglig internt på länsstyrelsen)

Förteckning över uppgifter om kvarnar och sågar i Kalmar län som förekommer i arkivhandlingar på olika arkivinstitutioner. Uppgifterna sammanställda av arkivarie Göran Svensson 2015. Över 1200 uppgifter/poster varav flera dock berör samma plats. (endast tillgängligt internt på länsstyrelsen än så länge)

Miljöbeskrivningar för 72 kulturhistoriskt värdefulla miljöer i anslutning till dammar inom följande avrinningsområden: Bruatorpsån, Halltorpsån, Hagbyån, Ljungbyån och Emån. I dessa 72 ingår 109 inventerade dammar.

GIS-skikt med tabellfakta för 230 inventerade dammar med dokumentation och kulturhistorisk värdering av dessa samt deras kringliggande miljöer.
Både Miljöbeskrivningar och GIS-skikt tillgängliga via länsstyrelsens externa web-GIS, materialet för 2016 dock ej ännu publicerat)

Informationsblad om INVÄVA (ej tillgängligt via hemsidan)

Information på länsstyrelsens hemsida om både Vattenkraftprojektet och INVÄVA.

Flottningsprojektet

GIS-skikt över kända flottleder i Kalmar län med tabellfakta och länkar till renskrivna arkivhandlingar. Tillgängligt extern via länsstyrelsens externa web-GIS.

Dedering, C. 2015. *Preliminär projektrapport 2014. Flottnings och flottleder i Kalmar län. En sammanställning av arkivmaterial m.m. inför fältinventeringar.* Länsstyrelsen Kalmar rapport.

Forenius, Y. 2015 Underlag till rapport flottning och flottleder i Kalmar län och analys inför fältinventering.

(Dessa båda underlag ska läggas samman i en rapport varvid den blir digitalt tillgänglig på Länsstyrelsen Kalmar hemsida)

Powerpointpresentation Flottning och flottleder i Kalmar län (2015) – tillgänglig internt på länsstyrelsen.

Hallands län

Områdesbeskrivningar (146 st.)

Finns i dagsläget tillgängliga på begäran, kommer laddas upp och finnas i det framtagna GIS-skiktet.

Beskrivningar för huvudavrinningsområden (11 st.)

Finns i dagsläget tillgängliga på begäran, kommer laddas upp och finnas i det framtagna GIS-skiktet. Omfattar Fylleån, Genevadsån, Himleån, Kungsbackaån, Lagan, Nissan, Rolfsån, Stensån, Suseån, Viskan och Ätran.

Fördjupade områdesbeskrivningar (11 st.)

Finns i dagsläget tillgängliga på begäran, kommer laddas upp och finnas i det framtagna GIS-skiktet.

Omfattar följande områden:

- Hishult-Oxhultsjön-Smedjeån (2015)
- Ränneslöv-Våxtorp-Smedjeån (2015)
- Söndrum-Holm-Nyrebäcken (2015)
- Köinge-Okome-Högvadsån (2015)
- Okome-Ullared-Högvadsån (2015)
- Vessige-Årstad-Sannarpsån (2015)
- Stamnared-Valinge-Skuttran (2016)
- Sällstorp-Skuttran (2016)
- Svarträ-Svarten-Svartån (2016)
- Vinberg-Ljungby-Vinån (2016)
- Sennan (2016)

Västra Götalands län

Publicerade rapporter 2015–2018:

Roos-Nilson, G. *Flottningslämningar och andra vattenanknutna kulturlämningar. Inventering av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Örekilsälven, Munkedalsälven/Valboån och Töftedalsån*. Länsstyrelsen Västra Götaland. Rapport nr: 2015:61.

Roos-Nilson, G. *Kulturmiljöer vid Nossan. Inventering och värdering. Vattenförvaltning och Kulturmiljö i Västerhavets vattendistrikt. VaKul Etapp III*. Länsstyrelsen Västra Götaland. Rapport nr 2017:39.

(Under arbete) Roos-Nilson, G. *Kulturmiljöer vid Säveån. Inventering och värdering. Vattenförvaltning och Kulturmiljö i Västerhavets vattendistrikt. VaKul Etapp III*. Länsstyrelsen Västra Götaland. Rapport nr: XX.

Larsson, A-K. *VaKul, Vattenförvaltning och Kulturmiljö i Västra Götalands län. Redovisning 2010–2017*. Länsstyrelsen i Västra Götalands län. Rapport nr 2018:XX.

Ljungberg, L. *Delrapport av kulturhistorisk inventering av vattenkraftverk inom Västra Götalands län*. Rapport nr 2015:38.

Sandberg, M. *Kraften i vattnet. Kulturhistorisk inventering av småskalig vattenkraft i Västra Götalands län 2014–2016*. Två delar. Rapport nr: 2016: 67.

Mindre rapporter och besiktningar, till exempel:

Roos-Nilson, G. *Viskan vid Mölarps Ö. Kulturmiljöinventering*. Länsstyrelsen i Västra Götalands län, dnr 436-33941-2014.

Roos Nilson, G. *Besiktning dammvall i Svartåbäcken 2014-07-09*. Lerums kommun.

Roos Nilson, G. *Kulturmiljöinventering kring Sävveån mellan Floda och Hedefors i Lerums kommun*. 2014-07-02-2014-07-03 dnr 535 20641-2014.

Algotsson, Å, Magnusson, J. *Fältbesiktning 2011-08-03 av kulturmiljövården inför planerade vattenvårdande åtgärder inom Viskans huvudavrinningsområde (HARO) i Borås kommun*.

GIS-skikt

GIS-skikten-Vattenförvaltning och Kulturmiljö (VaKul)- finns tillgängliga i webbGIS och visar uppgift om vattenanknutna kulturmiljöer. Samtliga vattenförekomster är värderade och delvis inventerade. Status framgår i skikten som är nedladdningsbara från Länsstyrelsens Geodatakatalog. Till skikten finns områdesbeskrivningar över länets 23 åtgärdsområden och uppgift om t.ex. arkivmaterial som flottning.

Värmlands län

Inventering av kulturmiljövården längs tre värmländska vattendrag.

Norra ny socken, Ekshärands socken, Ålgå socken, Torsby, Hagfors och Arvika kommuner, Värmlands län. Kulturmiljöcentrum Värmland, rapport 2012:01.

Inventering av kulturvärden längs Nordmarksälven Nordmark - & Färnebo socknar, Filipstads kommun, Värmlands län. Värmlands Museum, rapport 2013:41.

Inventering av kulturvärden längs tre värmländska vattendrag Filipstad, Säffle, och Torsby kommuner Värmlands län. Värmlands Museum, rapport 2014:29.

Inventering av kulturvärden längs sex värmländska vattendrag Arvika, Årjäng, Torsby och Hagfors kommuner, Värmlands län. Värmlands Museum, rapport 2015:55.

Inventering av kulturvärden längs två värmländska vattendrag Ekshärads- & Hagfors socken, Hagfors kommun Värmlands län. Värmlands Museum, rapport 2016:26.

Digital sammanställning och analys: *Vattenanknuten kulturmiljö. Analysarbete och sammanställning av kulturmiljöinventeringar längs värmländska vattendrag*. Värmlands län. Länsstyrelsen Värmland, publikationsnummer 2015:13.

Därutöver finns digitalt material i form av SHAPE filer över de inventerade kulturmiljöerna i form av punkt, linje och ytoobjekt. De olika lämningarna är beskrivna enligt Riksantikvarieämbetets mall för dokumentation av forn- och kulturlämningar. Vidare finns punktobjekt för den inventerade bebyggelsen längs vattendragen. Till vissa av lämningarna och byggnaderna finns även länkade fotografier.

Örebro län

Vattenprojekt I och II i Örebro län, Bedömning av kulturhistoriska värden. (Metodstudier utförda av Stiftelsen Kulturmiljövård, internt arbetsmaterial, ej publicerat.)

Kulturvärden vid vattendrag – Timsälven och Trösälven. Länsstyrelsen i Örebro län 2010:38.

Skagersholmsån – en kulturmiljöinventering i Finnerödja socken, Laxå kommun. Länsstyrelsen i Örebro län 2016: 27.

Imälven - en kulturmiljöinventering i Karlskoga socken och kommun. Länsstyrelsen i Örebro län 2016:41.

Arkivguide för vattenforskare är påbörjad och kommer att slutföras under 2018.

Därutöver finns arkivstudier för följande sjöar och vattendrag inom Södra Östersjön och Västerhavets vattenavrinningsområden.

Internt arbetsmaterial – delvis redovisat som GIS skikt:

Aspa, Svartån, Ladån, Ången, Gryten, Braxensjön, Bosjön, Bergvattnet, Unden, Sågkvarnsbäcken, Norra Asplången, Vättern, Sundsjön, Viboll, Bäckasjön, Igelbäcken, Baggetårnsdammen, Bäckasjödammen, Fisklösen, Fabrikskanalen i Laxå, Fisklösen, Holmsjön, Movattnet, Röfors